

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія:** Л. Чуприна, канд. наук із соціокомунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна.
Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 13 2021

ЗМІСТ

Коротко про головне

Робочий візит Президента України В. Зеленського до США	3
Глава держави затвердив	
Стратегічний оборонний бюлетень України	3

Аналітика

Політичні акценти

Потіха А.

Прискорення зближення Росії й Білорусі та добудова «Північного потоку-2» у контексті українських інтересів	5
---	----------

Тарасенко Н.

Політичні й соціальні аспекти паспортизації населення в ОРДЛО та участі у виборах до Державної Думи РФ 19 вересня	14
--	-----------

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....	23
COVID-19 (2019-nCoV): поширення, заходи запобігання та лікування	24
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	26

Наукові видання НАН України.....	29
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.....	33
Здобутки української археології	35
Біотехнології.....	37
Нагороди та відзнаки.....	40
Інноваційні розробки та технології.....	40
Наука і влада.....	41

До уваги держслужбовця

Добко Т., Железняк М., Мацкевич Л., Фіх Ю.

Особистість у вирі сучасності.

Академік Іван Михайлович Дзюба

(Закінчення. Початок у №12)42

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Симоненко О.

Зарубіжний досвід комунікаційної політики бібліотек:

сучасна практика та нові виклики68

Коротко про головне

Робочий візит Президента України В. Зеленського до США

Президент України В. Зеленський прибув з робочим візитом до Сполучених Штатів Америки для участі у 76-й сесії Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку.

Глава держави виступить на загальних дебатах Генасамблеї ООН. Також заплановані зустрічі Президента України з лідерами інших держав та представниками міжнародних організацій. Крім того, В. Зеленський зустрінеться з представниками бізнесу та інвесторами, а також з українською громадою в США (*Офіс Президента України (<https://t.me/OP-UA/4813>). – 2021. – 20.09*).

Глава держави затвердив Стратегічний оборонний бюлетень України

Президент України В. Зеленський увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 20 серпня 2021 р. та затвердив Стратегічний оборонний бюлетень України. Відповідний указ № 473/2021 Глава держави підписав 17 вересня.

Стратегічний оборонний бюлетень розроблено на підставі Стратегії національної безпеки України та Стратегії воєнної безпеки України. У підготовці документа брали участь представники Міністерства оборони, Генерального штабу ЗСУ, інших складових сил оборони, представники центральних органів виконавчої влади, наукових установ, громадських організацій. Також були залучені іноземні експерти (радники), зокрема Представництва НАТО в нашій країні.

У першій частині бюлетеня викладено підсумок оборонної реформи, яка реалізовувалася впродовж 2016-2020 рр., та основні результати оборонного огляду, під час якого було здійснено оцінку стану та перспектив розвитку безпекового середовища й уперше розроблено опис майбутнього безпекового середовища до 2030 р. Також викладені проблеми функціонування сил оборони в умовах наявних і потенційних загроз.

У другій частині Стратегічного оборонного бюлетеня визначено основні напрями реалізації воєнної політики України, перспективну модель ЗСУ та інших складових сил оборони й вимоги до її побудови, основні спроможності сил оборони, яких необхідно досягти; викладено стратегічні цілі розвитку сил оборони на період до 2025 р., основні завдання та очікувані результати щодо їхнього досягнення.

Основою Стратегії воєнної безпеки України є всеосяжна оборона країни, зазначається в документі.

Воєнна політика України реалізується за такими основними напрямками:

- забезпечення відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації проти України, відновлення суверенітету й територіальної цілісності нашої країни в межах державного кордону, запобігання воєнним конфліктам із будь-якими іноземними державами;

- планування всеосяжної оборони з розробкою плану оборони України, Стратегічного плану застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони, оперативних планів і планів застосування сил та засобів оборони тощо;

- набуття центральними органами виконавчої влади, іншими державними органами необхідних інституційних спроможностей щодо своєчасного й організованого проведення мобілізації, задоволення потреб оборони держави й захисту її території від можливої агресії, а також ефективного управління оборонними ресурсами;

- розвиток спроможностей сил оборони в контексті підготовки до ведення всеосяжної оборони України, їхнє всебічне забезпечення;

- впровадження в сили оборони передового досвіду, принципів і стандартів держав – членів НАТО, участь у спільних операціях та навчаннях для задоволення критеріїв членства в Альянсі з подальшою інтеграцією в євроатлантичні безпекові структури.

У Стратегічному оборонному бюлетені України сформульовано місію та бачення сил оборони зразка 2030 р., згідно з якою сили оборони об'єднані єдиним керівництвом та складаються з професійно підготовленого та вмотивованого особового складу, оснащені сучасним озброєнням і військовою (спеціальною) технікою, здатні забезпечити захист суверенітету й територіальної цілісності України, готові до ведення операцій у повітрі, на суші, на морі, ведення протистояння в інформаційному просторі та кіберпросторі, спроможні діяти асиметрично, нестандартно, є проактивними та інтегрованими до євроатлантичної безпекової архітектури.

У документі визначено перспективну модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони; основні принципи щодо організації системи управління, перспективного складу, військово-кадрової та військово-технічної політики ЗСУ та інших складових сил оборони; спрямування розвитку оперативних, бойових і спеціальних спроможностей сил оборони.

Досягнення перспективної моделі сил оборони здійснюватиметься шляхом імплементації п'яти стратегічних цілей: 1) ефективний оборонний менеджмент і система об'єданого керівництва силами оборони та військового управління у ЗСУ, що здійснюються на засадах демократичного цивільного контролю, інших принципах і стандартах НАТО; 2) професійний та вмотивований особовий склад сил оборони, підготовлений військовий резерв підтримуються ефективними прозорими системами кадрового менеджменту, військової освіти й науки, охорони здоров'я і соціальним захистом; 3) сучасне озброєння і військова (спеціальна) техніка, що

забезпечує виконання завдань Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони, зокрема спільно з відповідними структурами держав – членів НАТО; 4) розвинута військова інфраструктура, об'єднана логістика та достатні запаси матеріальних засобів, дієва система медичного забезпечення, що відповідають потребам Збройних Сил України, інших складових сил оборони для відсічі збройній агресії проти України; 5) інтегровані оперативні (бойові та спеціальні) спроможності сил оборони, що забезпечують стримування, стійкість і відсіч збройній агресії проти України, протидію гібридним загрозам.

Щодо кожної цілі розвитку сил оборони визначені завдання та перелік заходів для її досягнення. Заходи та необхідні фінансові ресурси будуть деталізовані в Державній цільовій програмі розвитку ЗСУ до 2026 року.

На основі Стратегічного оборонного бюлетеня України будуть розроблені державні цільові програми та інші планувальні документи й проекти з питань розвитку спроможностей сил оборони.

Реалізація завдань та заходів Стратегічного оборонного бюлетеня України здійснюватиметься як коштом державного бюджету, так й інших джерел фінансування (*Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2021. – 17.09*).

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Прискорення зближення Росії й Білорусі та добудова «Північного потоку -2» у контексті українських інтересів

Президент Білорусі О. Лукашенко 9 вересня вчергове приїхав до Москви з офіційним візитом для узгодження 28 «союзних програм» – так тепер називаються документи щодо інтеграції двох країн, хоча ще недавно так звані дорожні карти не задовольняли ні Росію, ні Білорусь. Того ж дня О. Лукашенко і В. Путін узгодили всі 28 «дорожніх карт». Про це президент Росії заявив під час спільної пресконференції після переговорів з О. Лукашенко у Москві. Зокрема, узгодили ціни на нафту і газ. За словами В. Путіна, ціни на газ у 2022 р. залишаться на рівні поточного року, а до 2023 р. буде підписано угоду про створення об'єднаного ринку газу в рамках союзної держави. Також О. Лукашенко і В. Путін домовилися про створення об'єднаного ринку нафти, нафтопродуктів та електроенергії.

В. Путін зазначив, що в рамках угод «будуть вироблені єдині підходи до законодавства в сфері трудових відносин, охорони праці, зайнятості населення, соціального страхування і пенсійного забезпечення». В. Путін не виключив створення союзного парламенту (URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/putin-i-lukashenko-uzhodyly-28-polozhen-shchodo-intehratsiyi-rosiyi-i-bilorusi/31453457.html>. 2021.10.09).

Як відзначають експерти, кожен з візитів О. Лукашенка до Москви супроводжувався побоюванням білоруської опозиції, що саме зараз Мінськ піде на поступки та остаточно здасть свій суверенітет. Однак щоразу ці побоювання виявлялися марними.

Цього разу О. Лукашенко все ж дав згоду на «поглиблення відносин» з Росією. За результатами переговорів було заявлено про узгодження програм. Наступного дня їх оперативно схвалила рада міністрів союзної держави Білорусі та РФ. Підписання цих документів, найімовірніше, відбудеться четвертого листопада в Москві – про це напередодні заявив О. Лукашенко.

За словами редактора «Європейської правди» Ю. Панченка, показово, що для цього обрана символічна дата – в цей день у РФ святкують День народної єдності, свято, пов'язане з подіями 1612 р., коли польський гарнізон Москви капітулював перед народним ополченням Мініна та Пожарського. Іншими словами, датою підписання угоди між Білоруссю та РФ було обране свято, яке асоціюється з віковичним протистоянням із Заходом (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/09/10/7127666/>.2021. 10.09).

Разом з тим, як відзначає Ю. Панченко, навіть виконання цих дорожніх карт не означає втрати Мінськом свого суверенітету. Адже у них не йдеться про створення наднаціональних органів, які контролюватимуть фінансову чи монетарну політику Білорусі. Сторони будуть їх лише узгоджувати, і не обов'язково успішно. Крім того, реалізація дорожніх карт забере щонайменше два роки. А відповідно, ці два роки О. Лукашенко зберігає за собою можливість торгуватися, вимагати прийняття документів у найбільш вигідних для себе формулюваннях, а головне – вимагати, щоб ця робота постійно «підживлювалася» все новими й новими кредитами з боку РФ.

Проте Кремль отримав стратегічну перевагу в діалозі з Мінськом. Тепер Білорусі буде складніше ігнорувати заклики Москви до глибшої інтеграції. Відповідно за таких розкладів нинішня угода з РФ має, з одного боку, показати Заходу, що підтримка від РФ лише збільшується, а з іншого – дати О. Лукашенку ще протягом двох років отримувати поступки від РФ в обмін на демонстрацію лояльності та мінімальні поступки. «Натомість розрахунки РФ базуються на впевненості, що час працює на неї. Конфлікти, які Лукашенко один за одним організував із Заходом, не дають йому можливостей до звичайної багатовекторної політики. А західні санкції, які повною мірою запрацюють лише наступного року, змусять Лукашенка бути більш поступливим у питанні інтеграції», – зазначив Ю. Панченко.

У російському експертному середовищі переконані, що в білоруського керівництва після зустрічі з'явилися гарантії того, що Росія не «кине» Білорусь. Мабуть, це головна політична вигода О. Лукашенка. Так, зокрема, вважає і гендиректор Російської ради з міжнародних справ А. Кортунів.

За його словами, «економічне становище в Білорусі серйозно погіршується і вже відчувається ефект секторальних санкцій, введених

західними країнами проти Мінська». «Захід продовжить чинити тиск на Лукашенка і його оточення, що буде відображатися на соціально-економічній та політичній ситуації в країні... Але тепер, заручившись підтримкою Москви, Лукашенко зможе мінімізувати деякі втрати і мікшувати частину проблем. Зокрема, це стосується відкритого ринку Росії, інвестицій і кредитів» (URL: <https://belaruspartisan.by/politic/545987/>. 2021. 17.09).

На думку А. КОРТУНОВА, «головний виграв Росії полягає в тому, що ця зустріч може надати новий імпульс економічній інтеграції двох країн». «Росія давно виступала за прискорення інтеграційних процесів і змістовного наповнення концепції союзної держави», – нагадав російський експерт.

Він також зауважив, що О. Лукашенко за підсумками переговорів отримав конкретні і моментальні вигоди, а Росія – відкладені в майбутнє. «У плані інтеграції все буде залежати від того, наскільки швидко і ефективно піде робота обох країн по лінії урядів, відомств і міністерств. В історії двосторонніх відносин Москви і Мінська були випадки, коли домовленості щодо прискорення інтеграції досягалися, але білоруська сторона від них йшла. Зараз у Мінська немає інших альтернатив, окрім економічного зближення з Москвою, тому відкритися від досягнутих домовленостей стало важче, ніж це було до ізоляції Білорусі з боку Заходу», – вважає А. КОРТУНОВ.

Натомість в Україні сподіваються, що повного «злиття» Росії і Білорусі не станеться, адже це лише збільшить загрозу для нашої країни. Росія і Білорусь давно вибудовують відносини та прагнуть до відродження якоїсь Союзної держави. Але цей процес буде не швидким. Таку думку висловив віцепрем'єр-міністр – міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України О. РЕЗНІКОВ (URL: <https://kanal-dom.tv/uk/riski-sblizheniya-rossii-i-belarusi-dlya-ukrainy-oczenil-reznikov/>. 2021. 11.09).

На думку міністра, в цьому процесі нічого несподіваного не відбувається. «Мені здається, що попри те, що сьогодні ситуація в Білорусі сильно змінилася у порівнянні з минулими роками, внутрішній настрій навіть того, хто сьогодні керує Білоруссю, – не дуже й об'єднуватися. Я не люблю будувати свої висновки на припущеннях, але моє відчуття, що у них це довга історія, і вона не закінчиться так швидко тим планом, який заведено називати “відновлення імперії”», – наголосив О. РЕЗНІКОВ.

Щоправда Президент України В. Зеленський зазначив, що у випадку коли Росія і Білорусь все-таки створять Союзну державу, це буде мати для України далекосяжні наслідки та представлятиме для неї величезну небезпеку.

За словами В. Зеленського, у разі об'єднання ці країни можуть інтегрувати оборонне співробітництво і чинити серйозний тиск на Україну відразу з декількох сторін. «Ми спостерігаємо за тим, як Росія і Білорусь наполегливо співпрацюють одна з одною. Вони можуть включити туди оборону, і тоді ці країни зможуть чинити на нас серйозний тиск», – наголосив

В. Зеленський (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/03/novyna/polityka/zelenskyj-oczinyv-stupin-zahrozy-ukrayiny-zblyzhennya-rf-bilorusi>. 2021. 03.06).

Міністр закордонних справ України Д. Кулеба також заявив, що зближення Росії та Білорусі є великою загрозою національній безпеці України, оскільки Росія використовуватиме Мінськ, як плацдарм для подальшої агресії.

За словами міністра, Україна отримає уздовж своїх північних кордонів ще «тисячу кілометрів джерела небезпеки», якщо Російська Федерація у тій чи іншій формі поглине Білорусь. «Щоби продемонструвати серйозність своїх намірів щодо інтеграції в рамках союзної держави навмисно вводиться наратив не лише про плани економічної інтеграції з 28 програм, але і спільний оборонний простір. Ми маємо уважно стежити за навчаннями “Захід-2021”, тому що ті сценарії, які там відпрацьовуються, несуть дуже серйозні ризики», – зазначив Д. Кулеба (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/11/novyna/polityka/kuleba-prokomentuvav-jmovirne-pohlynannya-bilorusi-rosiyeyu>. 2021.11.09).

Він також вважає, що О. Лукашенко, хоч і навчився вести гру з РФ, «лише робить вигляд, що керує ситуацією», а насправді глибину інтеграції визначає російський президент.

Існує велика ймовірність розміщення російських військ на території Білорусі, адже про це говорив О. Лукашенко ще раніше. Виступаючи на зборах, присвячених зустрічі з російським президентом, О. Лукашенко зазначив, що в Сочі не обговорювали питання перекидання російських військ на постійній основі чи створення баз РФ у Білорусі. Проте, якщо буде необхідність, то фактично за добу сюди перекинуть потужні угруповання сил з Росії.

За інформацією ЗМІ, останніми роками на території Білорусі щоосені тривають масштабні російсько-білоруські військові навчання під назвою «Захід». Для участі в маневрах прибувають кілька тисяч російських військових і десятки ешелонів із бойовою й спецтехнікою. Тож питання з зосередженням за короткий час у певному районі військ Росія давно відпрацювала (URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/zagroza-z-pivnochi-rote-abo-dodatkovi-1084-kilometry-vorozhogo-kordonu/>. 2021. 02.06).

На початку весни 2021-го р. О. Лукашенко заявив, що Росія може використовувати білоруські аеродроми, на яких можуть базуватися російські бойові й транспортні літаки та повідомив про можливі «поставки сучасного російського озброєння».

Як зазначив кореспондент АрміяInform В. Волошин, під прикриттям інформації про поставки білоруській армії нового озброєння, Росія може перекинути сюди й власну техніку, розміщуючи її у визначених сховищах. Крім того, щороку для участі в навчаннях у Білорусь прибувають десятки військових ешелонів. Дуже важко проконтролювати, чи всі одиниці техніки повернулися, тому цілком імовірно, що чимало російських бронемашин десь приховані в білоруських лісах, маскуватись росіяни вміють... «Є велика

вірогідність, що на території Білорусі російська армія створила систему сховищ і баз зберігання бойової техніки й озброєння для потужного угруповання сил. За потреби сюди в найкоротші терміни можна перекинути транспортними засобами особовий склад, який на цій техніці виконуватиме поставлені завдання», – зазначив В. Волошин.

За його словами, Білорусь – це фактичний кордон з НАТО – Польщею і Литвою, а також майже 1100 кілометрів кордону з Україною. Це означає, що «час підскоку» для російської авіації з білоруських аеродромів дуже малий, тож суттєво зростає ефективність її дій. З'являється можливість застосування ракетних і реактивних систем.

За словами В. Волошина, варто особливо зважати, що частина білорусько-українського кордону проходить поліськими лісами, а одна з ділянок розташована в чорнобильській зоні, тож і охорона їх пов'язана з певними труднощами. Крім того, від кордону у верхів'ях Київського моря і до центру столиці України Києва всього 120–130 км. Щодо Чернігова, то він взагалі лише за 50 км від білоруського села Кірава. «Тож, заяву О. Лукашенка про готовність до розгортання на білоруській території російських військ можна сприймати як відкриту загрозу. Ми усвідомлювали, що з боку Білорусі постійно існувала можливість зазнати ударів, адже з цього напрямку РФ постійно проводила розвідку наших територій і відпрацьовувала на військових навчаннях дії в місцевості, схожій на наше Полісся», – наголосив кореспондент АрміяInform.

За інформацією ЗМІ, О. Лукашенко заявив, що Білорусь закупить у Росії зброї більш ніж на один мільярд доларів. А головне – що ця зброя нібито потрібна Мінську для розміщення біля кордону з Україною. Серед іншого, О. Лукашенко анонсував купівлю російських зенітно-ракетних систем С-400. Реалізація цих планів суттєво змінює безпекові розклади для України (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/09/13/7127758/>. 2021. 13.09).

Анонсоване посилення військової співпраці РФ та Білорусі загрожує не лише Україні, а й для країнам ЄС, передусім Польщі та Литві. Тим більше, що останніми місяцями саме на ці країни прийшлася гібридна агресія мігрантами, у якій була задіяна Білорусь.

За словами експертів «Європейської правди», керівництво Росії активно супроводжує політичний тиск інформаційно через прокремлівську мережу медіаресурсів. На думку російської влади, Білорусь є частиною оборонної сфери РФ. І Лукашенко це чітко відчуває, заявляючи про узгодження переліку озброєння, яке до 2025 р. буде поставлено в Білорусь. «Це близько десятка літаків, частина нам вже надійшла, це кілька десятків вертольотів, Тор-М2. Великі обсяги. Це говорить про те, що і ми, і Російська Федерація дуже серйозно сприймаємо цей західний напрямок, де ми знаходимося безпосередньо в зіткненні з натівськими військами», – заявив О. Лукашенко.

При цьому він згадує й про Україну: «Слава богу, зараз у нас повністю комплексами С-300 перекритий периметр на західному напрямку. Але, як ви знаєте, у нас додався і південний напрямок. Ми з білоруськими генералами і росіянами обговорювали цю тему. Нас починають з півдня підігрівати. А що ще буде... Ми повинні готуватися – 1200 км кордону з Україною, тому нам доведеться закривати і цей периметр. І ми якраз говорили про те, що С-400 нам дуже згодяться. І він (Путін) дав доручення міністру оборони, щоб з нашими пропрацювали ці питання для того, щоб можна було поставити ці комплекси нам», – наголосив О. Лукашенко.

Як зазначив керівник Центру військово-правових досліджень О. Мусієнко, постачанням ЗРК до Білорусі Кремль одразу досягає декілька цілей. «По-перше, для РФ це вигідно, адже Білорусь за це буде платити, або розраховуватиметься іншими способами – передачею частини суверенітету. По-друге, Російська Федерація здійснюватиме ще більший контроль над Білоруссю через постачання зброї», – зауважив експерт (URL: <https://prm.ua/biloruska-dubyna-putina-navishcho-lukashenko-planuie-rozmistyty-na-kordoni-z-ukrainoiu-zrk-s-400/>. 2021. 14.09).

Крім того, на думку експерта, це фактично поховає білоруський оборонно-промисловий комплекс: як відомо, Білорусь розробляла ракетний комплекс «Полонез», розробляла систему протиповітряної оборони. Тож закупівля С-400 поставить хрест на ракетній програмі Білорусі. Також закупівлею російської зброї, О. Лукашенко намагається отримати додаткову легітимність всередині Білорусі та обґрунтувати зближення з Росією. «Він же каже – “на нас збирається нападати НАТО, на нас збирається нападати Україна” та інші нісенітниці. А допомогти “захиститися” може тільки Росія, надаючи відповідну зброю. Це так транлюється всередині Білорусі», – підкреслив О. Мусієнко.

Натомість експерт з питань безпеки, генерал-лейтенант В. Богдан переконаний, що за життя О. Лукашенка не варто розраховувати на поглинання Білорусі Росією.

Проте, як зазначають експерти, нинішні заяви є яскравим прикладом того, що О. Лукашенко жодним чином не може виступати гарантом незалежності Білорусі. Навпаки, він виступає посередником у російських планах милітаризувати Білорусь і просунути усе ближче до кордонів Європи.

Російське керівництво використовує слабкість О. Лукашенка для того, щоб змусити його піти на поступки, необхідні Москві. Але реалізація дорожніх карт Союзної держави займе щонайменше два роки. А це означає, що О. Лукашенко й далі намагатиметься виторгувати для себе якомога більше в обмін на суверенітет Білорусі. Саме тому Кремлю потрібні додаткові перемоги в інтеграції Білорусі. Перемоги, які можна буде «продати» російським виборцям та Заходу вже сьогодні. На досягнення цієї мети, серед іншого, налаштована і нова політична зброя Кремля – газопровід

«Північний потік-2». Цікаво, що головною ціллю ПП-2 стає не лише Україна, а також Європа.

Як зазначив Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль, «Північний потік-2» є елементом гібридної війни, гібридної атаки на Україну, який рано чи пізно буде використаний проти України та проти всієї Європи. «Звичайно, “Північний потік-2” - це Україна, і я особисто вважаю також одним із видів гібридної війни і гібридної атаки на Україну, Польщу, на Європу. Зокрема, і те, що цей інструмент гібридної війни буде використано рано чи пізно проти Європи, а не лише проти України і Польщі – це також факт, з яким важко сперечатись», – заявив Д. Шмигаль (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3314269-nord-stream-2-bude-vikoristanij-proti-vsiei-evropi-smigal.html>. 2021. 12.09

Керівник з політичних питань Київської школи економіки П. Кухта вважає, що Росія уже зараз шантажує Європу і штучно завищує ціни на газ у Європі, тим самим проводячи повзучу окупацію європейського газового ринку. «Були певні об'єктивні фактори, які всі ціни на всі сировинні товари штовхали вгору цього року. На газ зокрема. Але сировинні товари вже другий місяць не зростають у ціні, а ціни на газ продовжують зростати. І відомо чому – тому що “Газпром” старанно не поповнює сховища, якими він володіє, багатьма з яких він у Європі володіє. Старанно робить все, що від нього залежить, щоб накрутити ціну на європейському ринку газу до небаченого рівня. І очевидно, що росіяни до чогось готуються», – зазначив П. Кухта (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3316048-rosia-provodit-povzucu-okupaciju-gazovogo-rinku-v-es-ekspert.html/>. 2021. 15.09).

За оцінками Мінекономіки, через стрімке подорожчання газу Україна може втратити 0,2 % зростання ВВП, а інфляція може прискоритися на 0,8 %. Українська влада намагається переконати європейських партнерів протидіяти експансії Росії на газовому ринку.

Глава Міністерства закордонних справ (МЗС) України Д. Кулеба заявив, що Україна здійснює «виключно дружній тиск» на партнерів, щоб завадити запуску російського газопроводу «Північний потік-2». Він переконаний, що обіцянки щодо протидії «Північному потоку-2» мають перерости в конкретні гарантії. «Ми будемо продовжувати переговори, ми будемо продовжувати виключно дружній тиск на партнерів. Тому що час переходити від словесних запевнень до конкретних гарантій. Тим більше, що ми бачимо, що РФ на європейському газовому ринку перейшла до конкретних дій, накручуючи ціни на газ, вводячи ефект непередбачуваності ринку та ажіотаж через дефіцит», – наголосив Д. Кулеба (URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/kuleba-protivodeystvii-severnomu-potoku-2-1631778236.html>. 2021. 16.09).

Тим часом Україна виступила з пропозицією щодо умов сертифікації газопроводу «Північний потік-2». Про це повідомляє пресслужба Нафтогазу за підсумками переговорів глави компанії Ю. Вітренка з держсекретарем Федерального міністерства економіки та енергетики Німеччини А. Файхтом.

Зокрема, в сертифікацію Nord Stream-2 AG пропонується включити умову доступу до всіх газопроводів, що постачають російський газ в ЄС. «Усі компанії, в першу чергу європейські, повинні отримати недискримінаційний доступ, як і “Газпром”, до всіх газопроводів, які об’єднують Росію і Європейський Союз. Щоб європейські компанії самі могли вирішувати через який газопровід вони будуть транспортувати газ. Ми пояснили, як це працює, чому це повинно бути вимогою при сертифікації Nord Stream-2 AG, і надали всі економічні аргументи», – зазначив Ю. Вітренко (URL: <https://ua.korrespondent.net/business/companies/4397264-ukraina-vnesla-propozytsiui-schodo-sertyfikatsii-pp-2.2021.15.09>).

Він вважає, що ця умова необхідна для забезпечення чесної та справедливої конкуренції відповідно до європейського законодавства, про яку йдеться в заяві Німеччини і США щодо ПП-2.

Ю. Вітренко повідомив, що ряд європейських компаній хочуть отримувати газ на кордоні Україна – РФ, самостійно замовляючи транзитні потужності через ГТС України і нагадав, що при будівництві обхідних потоків доставки російського газу в ЄС вони заявлялися для додаткових обсягів газу, які повинні піти у Європу. «Тому ми говоримо: якщо йдеться про додаткові обсяги, то нехай ті обсяги, які зараз йдуть через Україну, будуть збережені, а не перенесені на ПП-2, як про це говорить Росія», – зазначив Ю. Вітренко.

Проте сподіватись на поступки Росії не варто і українська влада продовжує здійснювати заходи по мінімізації негативних наслідків для України.

Як інформують ЗМІ, Президент України В. Зеленський 16 вересня підписав розпорядження про створення робочої групи, яка повинна напрацювати пропозиції щодо нейтралізації безпекових викликів у сфері енергетики через будівництво магістральних газопроводів в обхід України. Група створена «з метою підготовки пропозицій щодо заходів із запобігання та мінімізації негативних наслідків для держави у зв’язку з будівництвом магістральних газопроводів в обхід України», зазначається в розпорядженні (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/09/17/7127922/>. 2021. 17.09).

Щопрада є невеликі сподівання, що «Північний потік-2» не запрацює взагалі, або ж частково запрацює. Як заявив депутат Європарламенту від фракції «зелених» Р. Бютікофер, ЄС намагатиметься запобігти запуску газопроводу. Депутат наголосив, що Єврокомісія спробує зупинити введення російського газопроводу «Північний потік-2» в експлуатацію.

За його словами, якщо Єврокомісія зможе довести, що рішення Федерального мережевого агентства Німеччини про введення газопроводу в експлуатацію порушує енергетичне законодавство Європейського союзу (ЄС), російський проєкт «може перетворитися на інвестиційну руїну» (URL: <https://glavcom.ua/world/observe/v-jes-prognozuyut-peretvorennya-pivnichnogo-potoku-2-na-investiciynu-rujynu-784074.html>. 2021. 18.09).

Р. Бютікофер також звернув увагу, що російська сторона ще не виконала умови анбандлінга і не здійснила поділ видобутку та транспортування газу по магістралі між організаціями, що потрібно для сертифікації оператора.

Варто зазначити, що в разі запуску «Північного потоку-2» в Україні залишається можливість зупинити роботу газопроводу через запровадження американських санкцій. Тому, незважаючи на всі запевнення європейців у тому, що у Європі працює принцип верховенства права і вони не дозволять незаконні постачання російського газу без сертифікації «Північного потоку-2», Україна продовжує співпрацю з представниками Конгресу. «Ми продовжуємо боротьбу проти газопроводу “Північний потік-2” через конгресменів в Америці. Ми їм пояснюємо, що зараз Росія використовує газ як геополітичну зброю, тому прямо зараз є всі підстави для того, щоб були запроваджені санкції проти оператора Nord Stream-2 AG», – заявив Ю. Вітренко (URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/yakshcho-pivnichniy-potik-2-zaprasyuje-vitrenko-ozvuchiv-scenariji-borotbi-z-rosiyskim-truboprovodom-783853.html>. 2021. 18.09).

Колишня заступниця міністра закордонних справ України з питань європейської інтеграції (2014–2019) О. Зеркаль застерігає, що у випадку запуску «Північного потоку-2» і припинення транзиту через Україну, газу для Європи через хаб Баумгартен може просто не вистачити всім охочим (URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2021/09/18/7127963/>. 2021. 18.09).

За її словами, Україні точно доведеться переналаштовувати власну газотранспортну систему. Інакше, наприклад, Маріуполь, має всі шанси залишитись без газу. Українські спеціалісти вже навчилися переналаштовувати власну систему і добре знають, що робити.

О. Зеркаль вважає, що подальше поглиблення кризи дозволить агентам Кремля в Україні почати розмову про необхідність домовлятися з «Газпромом». Але серйозність ситуації ще не означає, що в Україні немає простору для маневру. «Навпаки, країна може та має скористатися ситуацією, щоб просунутися в питанні інтеграції ринків», – зазначила О. Зеркаль.

На її думку, Україні потрібно захистити споживачів від можливих зупинок транзиту. І не тільки забезпечити необхідний обсяг газу в сховищах, а й домогтися включення України в одну європейську «групу ризику» з Німеччиною, Словаччиною та Польщею. «Якщо Україна буде включена до цього механізму, шантаж України означитиме одночасно і шантаж Німеччини», – наголосила О. Зеркаль.

Вона переконана, що Україна має об'єднати зусилля з усіма міжнародними партнерами та сфокусуватися на головному: довести, що Росія, а зокрема, «Газпром», продовжує зловживати своєю монополією на постачання газу в ЄС трубопроводами. Окрім цього Україна повинна змусити «Північний потік-2» відповідати всім вимогам третього енергетичного пакету ЄС. Якщо всі російські газогони відповідатимуть цим правилам, то різні

постачальники та трейдери включаться в конкуренцію. І Україна зможе зберегти транзит, завантажити нашу ГТС і при цьому значно знизити ціни.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Політичні й соціальні аспекти паспортизації населення в ОРДЛО та участі у виборах до Державної Думи РФ 19 вересня

Вибори до Державної думи РФ, що відбулися 17–19 вересня, попри свою, на перший погляд, другорядність для внутрішнього українського порядку денного, викликали чималий інтерес оглядачів та експертів саме у контексті їх можливого впливу на Україну. Серед основних чинників виборчого процесу в Росії, здатних відбитися на окремих аспектах суспільно-політичної та безпекової сфери України, в ЗМІ розглядають такі.

По-перше, більшість спостерігачів розцінюють нинішні вибори до Думи не як самостійну подію, а як частину ширшого процесу, пов'язаного з виборами президента РФ у 2024 р. Саме тоді закінчиться черговий президентський термін В. Путіна. Поки не відомо, чи буде він балотуватися знову, чи обере варіант транзиту влади. У будь-якому випадку російська влада зацікавлена в максимально лояльному парламенті, який за потреби законодавчо закріпив би параметри нової реальності. Зараз правляча партія «Єдина Росія» має у Думі конституційну більшість у дві третини голосів. Ідеальним результатом виборів для Кремля було б збереження такого ж стану справ і в парламенті наступного скликання.

По-друге, на результати виборів матиме вплив формат їхнього проведення. У кількох регіонах Росії виборці матимуть змогу голосувати в «електронному форматі». Попри те, що В. Путін у своєму передвиборчому зверненні заявив, що «сучасні технології гарантують безпеку та надійність електронного голосування», критики мають до нього чимало зауважень. Адже перевірити результати електронного голосування на предмет фальсифікації та проконтролювати явку виборців неможливо (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58586818>).

Чимало закидів на свою адресу зібрало і рішення влади провести голосування в триденному форматі. Воно, на думку скептиків, повністю позбавляє сенсу «офлайнове» спостереження за виборами: спостерігачі апріорі не зможуть контролювати урни та бюлетені протягом трьох діб, удень і вночі.

Третя характерна риса нинішніх російських виборів зводиться до того, що досить мало уваги приділяється Україні. Виборча кампанія концентрувалася переважно на соціальних та економічних питаннях, обходячи увагою проблеми зовнішньої політики. Так, виборчі програми «Єдиної Росії» та «Нових людей» не містять жодних згадок про Україну, ЛДПР В. Жириновського хоче «повернути Росії всі колишні території СРСР, тільки через референдуми, мирно, без війн», КПРФ та «Справедлива Росія –

За правду» виступають за визнання Росією самопроголошених «республік» Донбасу.

Водночас «Єдина Росія» обіцяла «послідовно відстоювати інтереси російськомовних громадян в інших країнах і наших співвітчизників за кордоном», що цілком можна розуміти як посил для України, зважаючи на масову паспортизацію Росією населення неконтрольованих Києвом частин Донецької та Луганської області.

Паспортизація – не новий інструмент, яким Росія закріплює свій вплив і контроль на окупованих територіях. Свого часу він був випробуваний в Південній Осетії і Абхазії. РФ використовувала нових громадян у цих регіонах як привід для введення військ і становлення сепаратистських адміністрацій. Офіційного визнання ці утворення, звичайно ж, так і не отримали, задовольняючись «статусом» квазідержав.

Роздача російських паспортів у спрощеному порядку для жителів окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) почалася ще в 2019 р., після підписання В. Путіним указу про спрощену процедуру видачі російських паспортів жителям ОРДЛО. Пізніше президент РФ заявив про те, що розглядає можливість надання російського громадянства за спрощеною процедурою не лише мешканцям ОРДЛО, але й усім громадянам України. Указом від 17 липня 2019 р. В. Путін затвердив спрощений порядок оформлення російського громадянства мешканцям не лише тимчасово окупованої частини українського Донбасу, але й усієї території Донецької і Луганської областей. Третього серпня президент РФ підписав федеральний закон, який спрощує оформлення виду на проживання в Росії всім громадянам України.

Згідно з офіційними даними, російське громадянство відтоді отримали більше 600 тис. українців на цих територіях. За інформацією СПГ, насправді ця цифра як мінімум на 100 тис. вище, а до кінця поточного року РФ нібито планує довести її до мільйона виданих документів.

За інформацією Служби безпеки України, з червня цього року в ОРДЛО було організоване примусове отримання російського громадянства за прискореними темпами з метою забезпечення місцевих жителів правом участі у виборах до Державної думи РФ.

«Для забезпечення “запланованих” показників підтримки провладної партії “Единая Россия” куратори розпочали активніше видавати паспорти громадян РФ мешканцям окупованих територій. Але в таких паспортах проставляють коди неіснуючого підрозділу Міграційної служби Ростовської області. Прописка в такому документі також не вказується. Тож видані документи не дають права на соціальні та пенсійні виплати від країни-агресора і не роблять їх власників повноцінними громадянами РФ», – зазначили в СБУ (URL: https://lb.ua/society/2021/09/09/493585_sbu_zafiksuvala_masovu.html).

Голосування мешканців ОРДЛО відбувалося в прикордонних містах Ростовської області, куди виборців організовано перевозили автобусами.

Також вони отримали доступ до «електронного голосування». Згідно з даними СБУ, під час оформлення паспортів жителі ОРДЛО в особистих даних вказували електронну пошту, ймовірно, для можливості онлайн-голосування.

Більшість з «паспортизованих» людей, вочевидь, мали віддати голоси за «Єдиную Россию», адже для агітації за пропутінську партію було розроблено комплекс заходів:

- в ОРДЛО відкрито численні «пункти запису» до «Единой России»;
- організатори «виборів» отримали так звані темники з технологіями агітації за партію російської влади;
- працювали «інфоцентри» для громадян, які курувало керівництво з «Единой России».

Усі ці факти СБУ задокументувала в рамках відкритих кримінальних проваджень. У відомстві пообіцяли, що інформацію також передадуть міжнародним організаціям.

Процес паспортизації жителів окупованої частини Донбасу, за задумом кремлівських технологів, імовірно, повинен ще міцніше прив'язати населення ОРДЛО до «руського міра». «Путіну необхідно показати, що там є повноцінні російські громадяни, що їм не просто видали паспорти, а вони вибирали Держдуму РФ. Тобто це люди, які є повноправними членами Російської Федерації, і вона зобов'язана за них заступитися в разі чого», – пояснює засновник «Східної правозахисної групи» (СПГ) П. Лисянський (URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/golosa-donbassa-zachem-rossiya-razdaet-pasporta-1631101686.html>).

Видача паспортів жителям ОРДЛО потрібна Кремлю для вирішення відразу декількох завдань. По-перше, це облік і контроль. В обов'язковому порядку отримувати російське громадянство на окупованих територіях змушують «чиновників» і співробітників «бюджетної сфери», яку дотує Росія. Правозахисники повідомляють, що керівництво шкіл, лікарень, шахт та інших підприємств вимагає пояснювальні записки від тих, хто ще не подав заявку на паспорт РФ, їм погрожують позбавленням зарплати і звільненням.

По-друге, трудові резерви. Економічна ситуація на окупованих територіях близька до катастрофи. Підприємства працюють максимум на 30 % потужності, а борги по зарплаті сягають шести місяців і більше, констатує аналітик фонду «Демократичні ініціативи» М. Золкіна. Рік тому ця ситуація навіть спровокувала страйки і протести, які бойовики в підсумку придушили силою.

Тепер же місцевих організовано вивозять на заробітки в РФ. Такою «можливістю» вже скористалися дві тисячі луганських і донецьких шахтарів – їм видали російські паспорти і разом з сім'ями переселили до Якутії. Цією нехитрою комбінацією Кремль пробує вирішувати й питання демографії, адже черги бажаючих будувати своє майбутнє за Уралом серед самих росіян не спостерігається.

«Росія відчуває дефіцит робочої сили, дефіцит фахівців, а на Донбасі досить багато металургів, шахтарів, машинобудівників. Ці кадри Росії потрібні, і вона прямо змушує їх переїжджати, влаштовуватися на інші підприємства. Вони не вимогливі, їм російські зарплати здаються дуже високими після існування в ОРДЛО», – зауважує представник Донецька в українській делегації ТКГ Д. Казанський.

По-третє, розрив зв'язків з Україною. Прикриваючись пандемією COVID-19 і карантинном, окупанти практично повністю заблокували роботу КПВВ зі свого боку. Жителі ОРДЛО весь цей час не тільки обмежені в можливості нормально побачитися з близькими на підконтрольній території, але навіть вклеїти фото в український паспорт стало вкрай авантюрним завданням. Власникам документів РФ на противагу обіцяють вступ до російських вузів, роботу та автоматичне громадянство дітям.

Щодо залучення нових власників російських паспортів до голосування на виборах до Держдуми РФ, головне питання, зважаючи на дуже незначну частку отриманого в ОРДЛО електорату, полягає в доцільності їх участі в російських виборах. Адже в масштабах всієї РФ цей «електоральний резерв» особливої ролі не зіграє.

Як пояснив представник української делегації в Тристоронній контактній групі С. Гармаш, Росія, залучаючи до голосування навіть таку невелику частину електорату з ОРДЛО, намагається хоч якось покращити ситуацію з явкою виборців, яка від виборів до виборів суттєво падає. На останніх, наприклад, які проводилися у 2016 р., явка проти виборів 2011 р. впала на 12 %. Офіційно вона склала 48 %, однак експертна оцінка свідчить про 31 %. Звісно, це не впливає на визнання законності виборів, бо в Росії немає порогу явки виборців, але стає показником ставлення виборців до російської влади. Тому у 2018 р., під час президентських виборів у РФ, основні ресурси та зусилля були зосереджені на підвищенні офіційної явки виборців (URL: https://24tv.ua/gibridna-aneksiya-primusova-pasportizatsiya-yak-povini-luganska_n1734691).

С. Гармаш зазначив, що з виборців на Донбасі можна буде отримати 1–2 % голосів, причому відданих за «Єдину Росію». За словами експерта, це також Росія може використати як сигнал своїм прихильникам в ОРДЛО про те, що хоча приєднання до РФ й немає, але де-факто інтеграція відбувається. «Я б уже вводив новий термін, не гібридну війну й не гібридну окупацію, а гібридну анексію», – зазначив С. Гармаш.

За його словами, така примусова паспортизація жителів ОРДЛО унеможлиблює виконання Мінських домовленостей у тій їх частині, де йдеться про проведення виборів на Донбасі. Він зазначив, що Мінські домовленості повинні бути переглянуті, оскільки з моменту їх підписання дуже багато що змінилося.

Аргументація Центрвиборчкому Росії щодо питання участі у виборах до Державної Думи так званих громадян Росії, які проживають на непідконтрольних Україні територіях, виглядає так. Її озвучив заступник

голови ЦВК РФ М. Булаєв в одному зі своїх інтерв'ю: «Ростовська область є суб'єктом із великою кількістю людей, які отримали громадянство РФ у спрощеному порядку. Ми вирішили подивитися, чи не можна створити і для цих громадян Росії, які теж мають право голосу, можливість проголосувати в будь-якому місці. І мені здається, ми в цьому напрямі досить сильно просунемося. Цей експеримент для цієї групи людей дозволить нам надалі розвивати застосування ДЕГ (дистанційне електронне голосування) вже за межами країни» (URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2021-08-19/gibridnaya-voyna-i-rossiyskaya-pasportizatsiya-donbassa-golosovanie-novyih-rossiyan/41329>).

На переконання П. Лисянського, залучення власників російських паспортів з окупованих територій до виборів до Держдуми носить насамперед ідеологічний характер. Цю логіку підтверджує риторика кремлівських пропагандистів. Мовляв, якщо жителі ОРДЛО говорять російською, їздять до Росії і голосують на її виборах, то де-факто, це «російська територія».

П. Лисянський вважає, що ці вибори є однією з ланок завершення де-факто концепції «Донбас – це російська територія», яку протягом кількох років активно просувала РФ.

«По-друге, це спосіб показати, що в людей, які отримали російські паспорти, є не тільки обов'язки, а й право. Багато хто ще з 2019 року говорив, що російські паспорти – це фейк Росії», – каже П. Лисянський. А право голосу наче показує, що мешканці ОРДЛО можуть на щось вплинути в Росії, а значить є її частиною. Не секрет, що жителі ОРДЛО незадоволені повільною інтеграцією з Росією, і Кремль розраховує таким чином заспокоїти уми (URL: <https://v-variant.com.ua/uk/article/vibory-donbass-rosia/>).

«Ідея “нових держав” не відбулася, населення ОРДЛО не задоволене якістю життя і управлінням цими територіями. На цей запит Росія намагається відповісти за допомогою залучення цих людей до виборів, тому що це ілюзія участі в політичному житті. Також це спроба заспокоїти місцеві еліти, які починають буцатися одне з одним», – вважає аналітик Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва М. Золкіна.

За словами ж П. Лисянського, на Донбасі з українськими громадянами вже сім років активно працюють російські політтехнологи. «Якщо з Кримом була концепція, що “Путін – збирач земель руських”, зараз вони змінили йому концепцію. Тепер він “воссоздатель русского народа”. І вже через “російський народ” вони будуть претендувати на ці території», – пояснює експерт.

«Це буде підставою для Москви стверджувати, що на окупованій території живуть громадяни Росії і вони начебто захищають не міфічних російськомовних громадян, а саме громадян РФ, – підкреслює голова Станично-Луганської районної державної адміністрації Луганської області Ю. Золкін. – Це черговий етап окупації і шлях до можливого визнання штучних утворень, які де-факто є окупованими територіями України, для

відторгнення їх від нас. При цьому жодних передумов для того, що Росія буде приєднувати ці окуповані території до себе немає».

Крім того, роздача російського громадянства створює наратив для підданих Росії, що, мовляв, «мы своих не бросаем». По суті, це означає продовження шовіністичної політики чинного путінського режиму, констатує він.

На думку директора Центру політичних досліджень «Пента» політолога В. Фесенка, головна проблема російської паспортизації жителів ОРДЛО зводиться до фактичного заведення мирного процесу по Донбасу в глухий кут. На погляд експерта, політика Росії по Донбасу, судячи з виборів у Держдуму, стає агресивнішою і ні про які компроміси, на жаль, не йдеться.

«Паспортизація сама по собі підриває процес врегулювання. Вона не відповідає духу переговорного процесу. Коли, з одного боку, Російська Федерація погоджується, що це частина української території, а дії робить у зворотному напрямку. Це в принципі опозиційна або підривна діяльність Російської Федерації, направлена на те, щоб будь-яке врегулювання конфлікту поставити під сумнів, бо в довгостроковій перспективі це і є головна із загроз», – наголошує колишній міністр з питань тимчасово окупованих територій В. Черниш (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kreml-ordlo-i-vybory-u-rosiyi/31153920.html>).

Інший вимір участі окупованих територій Донецької та Луганської областей у виборах до російської Держдуми лежить у площині висування кандидатів до російського парламенту з середовища бойовиків, які воювали на Донбасі.

Зокрема, ватажок бойовиків «ДНР» Д. Пушилін, який вів активну агітацію на окупованій частині Донбасу, оголосив про намір вступити в путінську політичну партію «Єдина Росія». Для цього активно використовується адмінресурс підконтрольних Кремлю угруповань «ДНР» і «ЛНР» (URL: https://24tv.ua/gibridna-aneksiya-primusova-pasportizatsiya-yak-novini-luganska_n1734691).

Крім нього, до Держдуми від путінської партії «Єдина Росія» хоче зайти колишній «глава уряду» так званої ДНР О. Бородай. Він офіційно є очільником організації «Союз добровольців Донбасу», а неофіційно – соратником колишнього кремлівського куратора «ЛДНР» В. Суркова.

«Союз добровольців Донбасу» був створений улітку 2015 р. Тоді сам О. Бородай, який очолив організацію, заявив, що вже на той час число таких «добровольців», тобто громадян Росії, які взяли участь у російській війні проти України на Донбасі, становило від 30 до 50 тис. осіб. У травні 2021 р. Партія «Єдина Росія» і «Союз добровольців Донбасу» (СДД) підписали угоду, спрямовану на активізацію участі добровольців у внутрішньополітичному житті Росії.

Ще один кандидат – З. Прилепін, який до 2018 р. був заступником командира батальйону угруповання «ДНР». Партія «За правду», лідером якої є З. Прилепін, в лютому цього року для походу в Держдуму об'єдналася з

«Патріотами Росії» і «Справедливою Росією». Остання вже представлена в російському парламенті, з чотирьох думських фракцій вона найменша – 23 депутати.

«За поглядами Прілепін – націонал-соціаліст, тобто це така фашистська партія, яка була створена Кремлем і спочатку був план, що вони підуть в Держдуму самостійно. Але плани змінилися і в Кремлі вирішили, що вони не будуть розмивати виборця чотирьох основних думських партій, тому змусили їх злитися. Тим самим Прілепін отримує гарантоване місце в Думі», – зазначає колишній депутат російської Держдуми І. Пономарьов (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kreml-ordlo-i-vybory-u-rosiyi/31153920.html>).

За словами В. Фесенка, надання статусу депутата Держдуми для бойовиків, які воювали на Донбасі, буде означати, що їх використовуватимуть у різних пропагандистських кампаніях і провокаціях по ОРДЛО. Вони просуватимуть «донбаську повістку» на вищому політичному рівні. Фактично через цих людей тему війни з Україною зберігають у політичному порядку денному в Росії (URL: https://24tv.ua/prihovana-aneksiya-ordlo-yakimi-mozhut-buti-naslidki-novini-rosiyi_n1722282).

Небезпека, як вважає політолог, криється в тому, що в Росії знову згадали про цей конфлікт політично, а людей, які причетні до цієї війни, проводять у Держдуму та підіймають їхній статус. За словами В. Фесенка, це означає, що цей конфлікт надовго, Росія не хоче ні про що домовлятися. А Кремль не йтиме на компроміси в рамках Мінських перемовин, у Тристоронній контактній групі, в Нормандському форматі.

В. Фесенко переконаний, що триває поступова прив'язка ОРДЛО до Російської Федерації й використання війни у виборах до Держдуми. На його думку, це дуже показова ситуація, фактично, прихована анексія ОРДЛО. Формально, ці території не включають до складу Росії, але це і не треба, щоб не викликати «руйнацію Мінських домовленостей» і щоб не мати нових конфліктів із Заходом, а де-факто це робиться. В. Фесенко підкреслює, що Росія в такий спосіб легітимізує свою участь у цьому конфлікті. Україна має скористатися цим і постійно про це нагадувати, що це фактично визнання самою Росією себе як безпосередню сторону конфлікту.

Реагуючи на ситуацію з паспортизацією в ОРДЛО, в МЗС України висловили рішучий протест у зв'язку з намірами залучити українців в окупації до електронного голосування в РФ. «Такі дії російської сторони, поряд із незаконною організацією виборів в Держдуму на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, є грубим порушенням норм та принципів міжнародного права, Конституції та чинного законодавства України. Організація виборчого процесу на окупованій території України та залучення до нього місцевого населення, якому примусово було нав'язано російське громадянство, ставить під сумнів легітимність результатів виборів», – ідеться в заяві українського зовнішньополітичного відомства.

У МЗС України закликали міжнародне співтовариство засудити цей крок Росії, не визнавати результати цих виборів на тимчасово окупованій території України, а також посилити політико-дипломатичний тиск на Російську Федерацію для припинення нею міжнародно-протиправних діянь проти суверенітету і територіальної цілісності України. «Україна вимагає від Російської Федерації скасувати усі неправомірні рішення, що стосуються тимчасово окупованих територій, та припинити вживати кроки, спрямовані на подальшу інтеграцію населення тимчасово окупованих територій України до політичного та соціально-правового простору РФ», – наголошується в заяві.

Верховна Рада України 8 вересня ухвалила постанову № 5497, у якій визнала незаконним намір органів влади РФ та окупаційних адміністрацій залучити до голосування на виборах до Держдуми Росії мешканців окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО), а також тимчасово окупованого Криму. Також у постанові прописаний заклик до міжнародної спільноти вжити всіх необхідних заходів, щоб застерегти РФ ([URL: https://kanaldom.tv/uk/vybory-v-gosdumu-rf-s-uchastiem-zhitelej-ordlo-i-kryma-k-mezhdunarodnomu-soobshhestvu-obratilas-rada/](https://kanaldom.tv/uk/vybory-v-gosdumu-rf-s-uchastiem-zhitelej-ordlo-i-kryma-k-mezhdunarodnomu-soobshhestvu-obratilas-rada/)).

За відповідний документ проголосували 318 народних депутатів. Парламентарі просять «застосувати всі необхідні засоби, щоб застерегти органи влади та окупаційну адміністрацію Російської Федерації від проведення виборів до Держдуми на тимчасово окупованій території України – в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі та унеможливити участь у виборах громадян України, які проживають на окупованій частині Донбасу».

Якщо вибори за участю українців, які проживають на тимчасово окупованих територіях, 19 вересня все ж таки відбудуться, депутати запропонували не визнавати їхню легітимність. Також Рада закликала застосувати санкції до представників органів влади та окупаційних «адміністрацій», які залучають громадян України до виборів до російської Держдуми.

Звернення направили до Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН, ОБСЄ, НАТО, інших міжнародних організацій, парламентських асамблей, парламентів та урядів держав-членів ООН.

З боку народних депутатів України також є пропозиція позбавляти українців громадянства в разі отримання російського паспорта. Відповідний законопроект навіть зареєстрований у Верховній Раді. Він досить короткий і передбачає внесення змін до закону «Про громадянство України». «Добровільне набуття громадянами України громадянства держави-агресора – Російської Федерації, є підставою для автоматичної втрати громадянства України. Автоматична втрата громадянства України у випадках, визначених цією статтею, передбачає втрату громадянства України без видання відповідного указу Президента України», – йдеться в проекті закону.

Директор Інституту світової політики Є. Магда вважає, що звернення Верховної Ради України до світової спільноти – це не просто «гучний крик про допомогу», а нагадування світу, що Крим та частину Луганської та Донецької областей окуповано Росією. За його словами, якщо Верховна Рада не робитиме цього, то це означатиме, що Україна фактично змирилася з примусовою паспортизацією, яку здійснює Росія.

«Якщо цього не робити, то в нинішній ситуації, ці проблеми будуть відходити на другий план, просто Україна відійде на другий план. Чи можемо ми це допустити? Не повинні, у всякому разі», – наголосив Є. Магда.

Експерт зазначив, що Україна має виступати з відповідними ініціативами, говорити, що «ми з тих чи тих причин робимо такі й такі речі». Зокрема, якщо в окупованому Криму проводитимуться вибори до російських органів влади, то ініціатором до дій та заяв має стати саме Кримська платформа.

За його словами, Росія робитиме все для того, щоб світ так чи інакше якимось чином визнав, що Крим є російським. Але Україна має проти цього щоденно боротися.

За словами аналітика, незаконна паспортизація населення в ОРДЛО «дозволить провести всіх колишніх російських проксі в Держдуму, щоб вони набували більшої політичної ваги і тим самим впливали на суспільно-політичне життя в Росії». За прогнозами директора Інституту світової політики, якщо в Держдуму потраплять колишні бойовики, то вони згодом можуть стати депутатами ПАРЄ. І це буде достатньо серйозною проблемою для України.

В ЄС заявили про те, що надання російських паспортів мешканцям ОРДЛО є ще одним посяганням на суверенітет України з боку Росії. Власники таких паспортів можуть потрапити під санкції і заборону на в'їзд до країн Європи. У США і ЄС також повідомили про наміри не визнавати паспорти РФ, видані громадянам України з ОРДЛО ([URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zhiteljam-ordlo-rozdajut-pasporti-bez-propiski-pered-viborami-v-derzhdumu-rf.html](https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zhiteljam-ordlo-rozdajut-pasporti-bez-propiski-pered-viborami-v-derzhdumu-rf.html)).

Отже, дії РФ щодо паспортизації та залучення до внутрішньоросійського виборчого процесу населення ОРДЛО експерти розглядають як один з елементів інтеграції окупованих територій у тіло Росії, як інструмент, яким держава-агресор закріплює свій вплив і контроль на окупованих територіях. Водночас той факт, що видані документи не дають права їхнім власникам на соціальні та пенсійні виплати з боку Росії, дає підстави кваліфікувати процес паспортизації в ОРДЛО як залучення одноразового електорату на чергові вибори у РФ. З іншого боку, багато оглядачів вбачають у збільшенні числа власників російських паспортів на окупованих територіях підставу для Москви стверджувати, що на окупованій території живуть громадяни Росії, яких треба захищати. Це не означає, що Москва піде на відкрите приєднання частини Донбасу по прикладу Криму, але вона матиме інструмент для постійного шантажу України та її

міжнародних партнерів. Головна ж проблема російської паспортизації жителів ОРДЛО – у фактичному заведенні мирного процесу по Донбасу в глухий кут. Тому Україна має активізувати зусилля з протидії подібним крокам РФ, залучаючи до цього міжнародних партнерів та продукуючи рішення, здатні нанести Росії економічних, безпекових, репутаційних, політичних та інших втрат, які могли б змінити ситуацію не на користь держави-агресора.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента НАН України академіка

А. Загороднього 15 вересня в режимі відеоконференції відбулося чергове засідання Президії НАН України

На початку засідання академік А. Загородній привітав першого віцепрезидента НАН України академіка В. Горбуліна з присвоєнням йому звання Герой України з врученням ордена Держави «за визначні особисті заслуги у розбудові української державності, зміцненні системи національної безпеки та оборони, багаторічну плідну наукову діяльність», а також учених академії, яких було відзначено державними нагородами з нагоди Дня Незалежності України.

Далі троє молодих учених академії виступили з науковими повідомленнями.

Доповідь «Поліморфізм довжини інтронів генів тубуліну як ефективний інструмент генетичної диференціації рослин» виголосив науковий співробітник Інституту харчової біотехнології та геноміки НАН України кандидат біологічних наук А. Рабоконь.

З темою «Українки в збройних конфліктах: соціокультурний вимір» виступила науковий співробітник Інституту народознавства НАН України кандидат історичних наук М. Байдак.

Вона зазначила, що українки впродовж двох світових воєн стикалися з багатьма викликами – з боку традицій, виховання та оточення, стереотипів, проблем та шляхів їх розв'язання. Збройна діяльність українських жінок здебільшого не була популярною, не підтримувалася традиційним патріархальним середовищем. Утім, саме завдяки активній громадській позиції під час минулих воєн, на думку дослідниці, сьогодні жінки мають право обирати і бути обраними на політичних перегонах, можуть відстоюватися свої права в суді, мають право на освіту, власність, рівну оплату праці, відпустку.

Науковиця зазначила, що досвід українок у двох світових війнах та сучасній війні на Сході України вміщує одночасно приватну, військову,

політичну, національну ділянки життя, що дає змогу говорити про індивідуальність і унікальність життєвих стратегій та моделей поведінки з одного боку, а також змогу створювати правила, за якими жило/живе, розвивалося/розвивається українське суспільство.

Старший науковий співробітник Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем НАН та МОН України доктор технічних наук Р. Одарченко виголосив доповідь «Методи тестування та підвищення ефективності стільникових мереж 5G».

Було також заслухано доповідь директора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України члена-кореспондента НАН України Б. Ажнюка «Про діяльність мовознавчих установ НАН України в галузі лінгвістичних експертиз» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. –16.09).

COVID-19 (2019-nCoV): поширення, заходи запобігання та лікування

Прогноз розвитку епідемії COVID-19 в Україні в період 15–28 вересня «Прогноз РГ-51»

В останні два тижні прискорилося погіршення епідемічної ситуації на тлі початку навчального року в закладах освіти. Кількість випадків хвороби за тиждень зростає на 45 %, хоча тижнем раніше зростання становило лише на 25 %, а перед тим зростання ніколи – з початку нової хвилі – не перевищувало 31 % за тиждень). Крім того, такі темпи зростання повторюють максимуми темпів зростання, досягнуті під час минулої хвилі.

Динамічно зростають також нові госпіталізації. Темпи їхнього зростання перевищили 30 % за тиждень, встановивши нові максимуми цього показника за весь час спостережень (рис.5).

За офіційною статистикою, на 14 вересня 2021 р. середня кількість осіб, що одужують, склала 1238 осіб на день. Середня за тиждень кількість нових інфікованих на 14.09.2021 р. становить 1490 на день для України, що вдвічі більше, ніж два тижні тому. Середня за тиждень кількість нових летальних випадків становить 58 на добу, що на 17 випадків (41 %) більше, ніж 2 тижні тому. Кількість активних інфікованих (які ще не одужали) становить 43 436, що відповідає аналогічному показнику за кінець серпня 2020 р. Нові госпіталізації зросли на 60 % за два тижні та становлять у середньому 1030 осіб на день.

Після певного гальмування наприкінці серпня, з початком вересня темпи зростання кількості хворих істотно перевищили минулорічні показники. Аналогічну динаміку продемонструвало й число нових летальних випадків. Збереження такої тенденції вказуватиме на те, що нова хвиля, ймовірно, пройде швидше, але матиме більш руйнівні наслідки.

Позитивність ПЛР-тестів зросла до 12 %, досягнувши минулорічного значення в обчисленні на основі випадків хвороби.

Офіційні оприлюднені статистичні дані можна почасти пояснити на основі аналізу затримок оприлюднення інформації. Відомо, що щодня оголошувані нові випадки інфікування, нові смерті та нові одужання насправді не всі настають у попередній день. В окремих випадках можуть траплятися значні затримки між датою фактичного настання події (тестування, виписки, госпіталізації, смерті) та датою внесення цієї інформації до бази та її оприлюднення.

Хорошим індикатором реальної кількості нових виявлень на момент тестування може слугувати кількість ПЛР-тестів із позитивним результатом. Загальна кількість позитивних тестів стає відомою раніше, ніж інформацію про кожен випадок окремо буде внесено до реєстру.

Отже, темпи поширення епідемії в Україні суттєво прискорилися за останні два тижні. Період подвоєння кількості нових виявлень зменшився до двох тижнів. Репродуктивне число, усереднене за тиждень, дорівнює 1.37 та має тенденцію до збільшення. Основні епідемічні параметри (кількість нових виявлень, смертей та госпіталізацій), які ще два тижні тому були подібними до минулорічних, продемонстрували випереджальне зростання.

Середня кількість нових виявлень в Україні збільшилася до 2950 осіб на день (за два тижні – вдвічі), середня кількість летальних випадків дорівнює 58 смертей на день у середньому за останній тиждень (за два тижні збільшення на 41 %). Згідно з прогнозними обчисленнями (у яких закладено поточну тенденцію до збільшення кількості нових виявлень), середня кількість нових випадків дорівнюватиме 3638 протягом тижня 15–21 вересня 2021 р. та 5208 – протягом тижня 22–28 вересня цього ж року.

Спостережувана летальність дещо знизилась і перебувала в діапазоні від 2,5 % до 3 %. Її подальше зниження можна очікувати на основі даних про вікову структуру хворих.

На тлі початку навчального року різко зросла захворюваність серед дітей, частка яких у випадках хвороби вперше за весь час статистики перевищила 10 % (за попередніми даними). Той факт, що захворюваність різко зросла одночасно з початком навчального року та зростанням захворюваності серед дітей, свідчить на користь гіпотези про суттєвий вплив відкритих шкіл на епідемічний процес в українських умовах.

Загрозливою є ситуація на Заході країни. Високою є захворюваність у Чернівецькій області, а її високі темпи зростання спостерігаються у Львівській, Волинській, Тернопільській та інших областях (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. –14.09*).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

За участі Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України тривають регіональні ширококутові рефлекційно-рефракційні сейсмічні дослідження за темою «Геофізичні дослідження літосфери зони зчленування Східно-Європейської та Західно-Європейської платформ України у зв'язку з перспективами нафтогазоносності (TESZ)».

Цьогоріч Інститут геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України здійснив масштабний польовий експеримент, який є продовженням серії сейсмічних досліджень літосфери та верхньої мантії на території України. Йдеться про унікальні дослідження глибинної будови території України за допомогою сучасних цифрових сейсмічних станцій. У попередні роки такі роботи виконувалися на Донбасі, в Карпатах, у Чорному й Азовському морях та в Криму спільними силами українських і європейських геофізичних організацій (із Нідерландів, Данії, Німеччини, Фінляндії, Австрії, Польщі, Білорусі) й американських фахівців. Експериментальні сейсмічні дослідження закладають основу для побудови швидкісної моделі літосфери в районі досліджень.

З 23 липня по 10 серпня за проектом TESZ-2021 було виконано найвитратніші роботи – експериментальні сейсмічні дослідження, а саме встановлення автономних сейсмічних станцій та проведення буровибухових робіт.

Вивчення закономірностей глибинної будови та геодинамічного розвитку літосфери за профілем забезпечить пояснення впливу геодинамічної зональності на формування структур консолідованої кори й осадового чохла, що необхідно для оцінки перспектив нафтогазоносності згаданих регіонів.

Польові роботи проводилися за системою профілювання за допомогою автономних цифрових сейсмічних станцій TEXAN і DATA-CUBE. Усього було задіяно 264 сейсмічні станції. Роботи виконувались у тісній співпраці з Інститутом геофізики Польської академії наук (ПАН), який надав для спостережень сейсмічних хвиль 240 станцій. Співробітники Інституту геофізики ПАН також брали участь у польових роботах.

Експеримент реалізували для отримання детальної моделі швидкісної будови земної кори і верхньої мантії на території України – для відтворення тектонічної та геодинамічної еволюції між Східно-Європейською і Західно-Європейською платформами. Особлива увага приділяється вивченню споріднених структур і будові перехідної зони між платформами та прилеглих блоків земної кори, а також будові осадових товщ, які лежать вище і, як вважається, перспективні з погляду нафтогазоносності.

Вивчення тектонічних структур цього регіону вкрай важливе для розуміння геодинамічних процесів, які відбуваються в регіоні Східної Європи (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2021. – 06.09).*

На замовлення Державного підприємства (ДП) «Конструкторське бюро (КБ) “Південне” ім. М. К. Янгеля» у серпні нинішнього року на магнітовимірювальному стенді Магнітодинамічного комплексу Інституту технічних проблем магнетизму (ІТПМ) НАН України (Харків) під керівництвом заступника директора з науково-технічної роботи цього Інституту С. Петрова та із залученням молодих учених установи – наукового співробітника відділу фізики та техніки магнітних явищ кандидата технічних наук О. Ткаченка і молодшого наукового співробітника відділу проблем управління магнітним полем В. Яковенка – було виконано комплекс робіт із вимірювання магнітних характеристик космічного апарату (КА) «Січ-2-30» (розробник і виробник – ДП «КБ “Південне” ім. М. К. Янгеля»). Наразі вчені закінчили обробку результатів вимірювання.

Супутник, який називався «Січ-2-1» і перейменований на «Січ-2-30» з нагоди 30-річчя Незалежності України, має стати першим за останні 10 років вітчизняним апаратом дистанційної озондування Землі. Він буде готовий до виведення на навколосезонну орбіту до кінця цього року. Запустити супутник планується з пускового майданчика компанії SpaceX (США) за допомогою ракетоносія Falcon 9.

Космічний апарат «Січ-2-30» оснащено магнітною системою управління (МСУ) орієнтацією, принцип роботи якої ґрунтується на взаємодії встановлених на супутнику спеціальних електромагнітів із магнітним полем Землі. Точне визначення магнітного моменту КА вкрай важливе для розрахунку параметрів його МСУ, яка забезпечує стабілізацію орієнтації КА на орбіті.

Унікальний магнітовимірювальний стенд Магнітодинамічного комплексу ІТПМ НАН України є єдиним в Україні об'єктом національного надбання, на якому можна виконувати сертифіковане вимірювання магнітних моментів сучасних КА. Стенд оснащено унікальною магнітометричною апаратурою для вимірювання постійних і змінних низькочастотних магнітних полів у діапазоні $10^{-9} \div 2$ Тл, а також їхнього градієнта. Метрологічні можливості магнітовимірювального стенду Магнітодинамічного комплексу дають змогу виконувати такі роботи: вимірювання модуля та вектора індукції магнітного поля, створеного різними технічними об'єктами з енергоспоживанням до 500 кВт, габаритами до 3 м та масою до 3000 кг, а також вимірювання індукованих, залишкових і струмових складових індукції магнітного поля; контроль магнітних характеристик немагнітних та слабомагнітних матеріалів (вимірювання магнітної проникності, виявлення феромагнітних включень); розмагнічування та намагнічування об'єктів і матеріалів; визначення ефективності систем екранування магнітного поля (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2021. – 06.09).*

Чим унікальний радіотелескоп УТР-2 і які відкриття українські вчені зробили з його допомогою у програмі «Задзеркалля» телеканалу «АТН Харків» повідомив заступник директора з наукової роботи Радіоастрономічного інституту НАН України (Харків) академік О. Коноваленко.

До початку 1930-х років людство вивчало Всесвіт лише в оптичному діапазоні – за допомогою оптичних телескопів. Сучасна астрономія вже є всехвильовою, тобто космічне випромінювання досліджують у всіх діапазонах електромагнітного спектра – гамма-діапазоні (найкоротші хвилі), рентгенівському, ультрафіолетовому, оптичному, інфрачервоному, радіодіапазоні (найдовші хвилі).

Україна відома у світі як держава з великим астрономічним потенціалом. Оптичні дослідження нині зосереджені в Головній астрономічній обсерваторії НАН України в Києві. Обсерваторії й оптичні телескопи є також майже в усіх великих українських університетах. Головним недоліком оптичної астрономії є те, що дослідження потребують великих телескопів – дуже коштовних інструментів, яких наша наука наразі не може собі дозволити. Проте українські вчені проводять висококласні дослідження навіть за допомогою тих невеликих телескопів, які мають у розпорядженні. Її отримують результати світового рівня!

Українській радіоастрономії пощастило більше: ми маємо не тільки чудових фахівців, а й найбільший у світі радіотелескоп – УТР-2 (його назва розшифровується як «український Т-подібний радіотелескоп, друга модель»). Між іншим, цього річ виповнилося 50 років від часу інавгурації цього унікального телескопа: 4 червня 1971 р. його ввели в дію Президент НАН України академік Б. Патон і академік С. Брауде. Ефективна площа телескопа УТР-2 – 150 тис. кв.м. (що дорівнює площі 30 футбольних полів) – більша за сумарну площу решти телескопів світу. Геометрично такі ж розміри має китайський телескоп FAST, але ефективно працює лише п'ята його частина.

Розмір має значення і в оптичній астрономії, і у радіоастрономії: що більший телескоп, то чутливіший і то більшу має роздільну здатність (просторову, часову, частотну, поляризаційну). Великий телескоп дає змогу бачити дуже далекі об'єкти, наш телескоп – «зазирати» на край Всесвіту, тобто він досягає відстаней, на яких у космічному просторі вже немає об'єктів (ні зір, ні зоряних скупчень, ні галактик, ні галактичних скупчень) – лише вакуум.

У межах України унікальним є, по суті, будь-яке наше досягнення, але наші наукові результати користуються також світовим визнанням. Телескоп УТР-2 надзвичайно ефективний, ми зробили на ньому безліч відкриттів

Академік О. Коноваленко наголосив, що Радіоастрономічний інститут НАН України відкритий до міжнародної співпраці: «Результати наших

досліджень суттєво просувають світову науку і допомагають нам знаходити партнерів за кордоном. Найактивніше розвиваємо співпрацю у Європі. Завдяки телескопу УТР-2 наші молоді науковці не емігрують і залишаються в Інституті. Ба більше, до нас приїжджають з інших країн (зокрема, з Австрії, Франції та Японії). Іноземні колеги також передають нам дороговартісне обладнання. Тож є і взаємна цікавість, і взаємна користь» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 10.09).

Наукові видання НАН України

Цьогоріч вийшла друком наукова монографія старшого наукового співробітника відділу археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України кандидата історичних наук І. Тесленко «Кераміка Криму XV століття». У виданні на підставі аналізу значних обсягів археологічного матеріалу запропоновано методично обґрунтовану класифікацію, типологію та детальну хронологію кераміки Криму XV ст.

Перший розділ видання містить історіографічний огляд і характеристику джерел, залучених до дослідження. В історіографічному огляді детально проаналізовано 120-річний досвід вивчення пізньосередньовічної кераміки Криму, який – залежно від особливостей формування – розділено на три етапи: кінець XIX – перша чверть XX ст.; друга чверть XX ст. – 1970-ті рр.; 1980-ті рр. – теперішній час. Авторка надала оцінку працям попередників і сучасників, означила ключові досягнення археологічних та керамологічних вишукувань для кожного з етапів, запропонувала їх критичний аналіз і визначила внесок у розвиток наукових знань із досліджуваної проблематики. Основу джерельної бази роботи становлять переважно археологічні матеріали, чимало з яких уперше вводяться до наукового обігу.

У другому розділі викладено методичні підходи та головні принципи класифікації, адаптовані до об'єкта дослідження, а також запропоновано детальну хронологію археологічних комплексів. Важливо, що, крім традиційних методів історико-археологічних студій (стратиграфічного, морфологічного, порівняльно-типологічного та картографічного), для вивчення керамічних виробів залучено ще й результати археометричних досліджень. Останнє стало можливим завдяки співпраці з Лабораторією археології та археометрії Національного центру наукових досліджень Франції в Ліоні. Результати цієї співпраці мають неабияку наукову цінність, оскільки вперше вдалося достеменно локалізувати деякі гончарні осередки, які постачали свою продукцію до Криму, а також визначитися з мінералогічним і хімічним складом сировини місцевих гончарень.

Наступні розділи монографії присвячуються різним категоріям керамічних виробів, виявлених на території Криму в комплексах XV ст.

У третьому розділі докладно проаналізовано великогабаритну тару – піфоси як місцевого виробництва, так і довізні. На підставі аналізу археологічного матеріалу вчена визначає час побутування різних груп тарного посуду. Важливим є висновок про досить тривале використання у господарствах кожної з них, що унеможлиблює залучення цієї категорії виробів для детальної хронології археологічних комплексів.

Четвертий розділ містить характеристику неглазурованого кухонно-столового посуду, в складі якого виокремлено дві групи місцевого походження і дві групи імпорту. Авторка пропонує детальну типологію та розглядає хронологічні особливості кожної з них. Значна увага приділяється групі Південно-Західного Криму – наймасовішій серед місцевих виробів. Її детальний аналіз дозволив простежити особливості розвитку однієї з традицій місцевого гончарства протягом близько двох століть (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 17.09*).

У Видавничому домі «Академперіодика» НАН України вийшов друком, підготовлений співробітниками Інституту історії України НАН України, третомник «Україна. Нариси історії».

«Вузлові проблеми націє- і державотворення розкрито в концепті хронотопу українського “довгого ХХ сторіччя”, що є гібридною проєкцією “довгого ХІХ сторіччя”. Сутнісною ознакою цього етапу в історії України та українців є реалізація інтенцій соціально-економічної, етнокультурної та політичної емансипації – власне, завершення Української революції, яка розпочалася в контексті Першої світової війни, та започаткування руйнації колоніальної системи», – йдеться в анотації до книги.

Перший том «Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)» містить 620 сторінок тексту та 124 сторінки тематичних ілюстрацій, що ілюструють або й доповнюють текст. Його автори – Г. Єфіменко, С. Кульчицький, Р.Піріг, В. Скальський, Л. Якубова.

Феномен Української революції, причини і обставини перемоги комуністичного режиму, трагедія найбільшої розділеної нації Східної Європи в епоху становлення і зміцнення тоталітаризму є вузловими сюжетами книги.

Міжвоєнний період розглянуто як час культивування і критичного загострення внутрішніх проблем української нації під дією асиміляційних і репресивних практик контрверсійних державних організацій.

Другий том «Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939–1990)» містить 544 сторінки тексту та 96 сторінок тематичних ілюстрацій, що ілюструють або й доповнюють текст.

Його автори – В. Даниленко, В. Крупина, С. Кульчицький, О. Лисенко, О. Стяжкіна, Л. Якубова.

У третій книзі йдеться про сутнісні зміни соборної України, що постала в рамках Ялтинсько-Потсдамської системи. Її доля в епоху Другої світової і «холодної» воєн, наслідки рерадянзації, неусвідомлені колективні травми і

переступи та їхній вплив на сучасність є авторською оптикою дослідження історичного шляху України в епоху протистояння світових систем та краху комуністичного режиму, що уможливило суверенізацію України.

Як повідомляється на офіційній фейсбук-сторінці Інституту історії України НАН України, у найближчому майбутньому планується презентація видання (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 13.09).

На сторінках суспільно-політичного часопису «Український тиждень» (№ 35 (718) від 1 вересня 2021 р.) було опубліковано статтю старшого наукового співробітника відділу філософської антропології Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, професора кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» доктора філософських наук Т. Лютого.

Автор статті зазначає: «Діалог Г. С. Сковороди “Наркіс” вважається чи не першою оригінальною філософською пам’яткою на східнослов’янських теренах і містить наріжні принципи вчення мислителя. В основу твору покладено відомий мало не кожному сюжет міфу про Нарциса, найширше розповсюджений у літературному переказі давньоримського поета Овідія під назвою «Метаморфози». У колі давніх українських авторів цей образ теж використовували, зокрема С. Яворський. Але Сковорода з властивим йому тяжінням до парадоксальності звертається до цієї фігури задля поступового занурення в амбівалентність. З одного боку, з метою показати неабияку прив’язаність людини до матеріального виміру, а з другого – наголошуючи на здатності зважати на невидимі причини, що на них тримається людське єство. На перший погляд, таємниця самопізнання зводиться до цілком тривіальної думки: в пізнанні ми прагнемо чогось відомого, хоча, певна річ, і не проясненого до кінця. Перша тварна, тоді як друга божественна. Подібно до німецьких містиків Сковорода говорить про Божу Іскру, що падає в темну безодню Серця, запалюючи його. А палаюче серце є бароковим символом любові».

Наостанок учений підсумовує: «Тілесна людина, якщо вона, звісно, не хоче залишатися в незнанні, як в’язні у темниці, потребує другого народження — того, що настає внаслідок пізнання себе. Неможливо жити на пів серця, бо в затхлій вологості безсердечності іскра ввіки не спалахне. Сковорода вчить нас бути друзями самим собі, бо тільки так удасться народити в собі нову людину, яка, на відміну від тілесної подобі, ніколи не помирає. Та чи випадало нам, вічно заклопотаним і полоненим повсякденністю індивідам, бодай раз зустріти Істинну Людину? У неї неможливо не закохатися» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 10.09).

Вийшов друком черговий номер всеукраїнської науково-популярної газети «Світ» (№ 33–34 [1165–1166], вересень)

«На вістрі сучасної біології» – під такою назвою вийшло інтерв'ю завідувача кафедри біотехнології та біоінформатики Інституту високих технологій Київського національного університету ім. Т. Шевченка кандидата біологічних наук, доцента О. Нипорка – керівника проєкту «Раціональний дизайн інгібіторів мускаринових рецепторів ацетилхоліну як потенційних компонентів комбінованої терапії хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ) та астми», що виконується за грантом Національного фонду досліджень України (текст А. Волик). У колонці «Інформаційна палітра» читайте повідомлення «Попереду “Горизонт Європа” та “Свратом”» (про офіційні перемовини з Європейською Комісією щодо приєднання України до рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» та програми з досліджень та навчання «Свратом») і «Горизонт 2020», що допоможе провести інші наукові конкурси) (про урядову постанову, що врегульовує Порядок використання коштів, передбачених у Державному бюджеті на виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва). У статті «Наукові парки: може, вийняти палиці з коліс?» ідеться про механізми створення та функціонування наукових парків у контексті розгляду парламентом Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо активізації діяльності наукових парків». Читач може ознайомитися з коментарями директора міжнародної компанії LugerGlobal R&D Solutions В. Чернюка та провідного наукового співробітника відділу нелінійного аналізу Інституту математики НАН України, заступниці директора з розвитку та інновацій Київського академічного університету (КАУ), керівниці Інноваційного центру КАУ доктора фізико-математичних наук О. Антонюк (матеріал підготував Д. Шулікін). «“Академ.Сіті” – великий стартап НАН»: читайте про Асоціацію академічного співробітництва «Академ.Сіті», створену у липні 2021 р. (матеріал підготував Д. Шулікін). Цікавою для читача є також стаття «Забіг на довгу дистанцію, або Мистецтво навчатись на власних помилках» (автор виконавча директорка Національного фонду досліджень України О. Полоцька) про проблеми грантового циклу на прикладі діяльності цього Фонду та шляхи їх розв'язання). У статті «Нові конкурси “на старті”» можна дізнатися про два нові конкурси Національного фонду досліджень України – «Передові дослідження в галузі математичних, природничих і технічних наук» і «Людина, суспільство, наука перед сучасними викликами: інноваційні дослідження в суспільно-гуманітарній сфері», – оголошення яких очікується в середині вересня 2021 р.) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 08.09).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Прем'єра міжнародного проєкту «Музична подяка лікарям (за підтримки ВООЗ, ЮНЕСКО й Українського культурного фонду)»

Минулого року Національна академія наук України підтримала ініціативу українського диригента Г. Макаренка, який має почесне звання «Артист ЮНЕСКО в ім'я миру», щодо проведення всесвітньої акції для висловлення вдячності мовою культури медпрацівникам та науковцям всього світу, які борються з COVID-19, та проведення в столиці України великого концерту-подяки за участі зірок світового масштабу – «Артистів ЮНЕСКО в ім'я миру» та вітчизняних артистів. До відповідного звернення на ім'я Генерального директора ЮНЕСКО пані О. Азуле приєднався тодішній президент НАН України, академік Б. Патон.

Нині вже розпочались репетиції, а концерт-презентація міжнародного проєкту відбудеться у вересні – глядацьку залу заповнять саме українські медики. Створений у підсумку аудіовізуальний продукт буде розміщено на онлайн-платформі у вільному доступі, його побачать і почують лікарі усього світу.

Виконавці представлять музику всіх континентів, декілька світових прем'єр українських та іноземних композиторів, передбачено участь артистів ЮНЕСКО з різних країн, поєднання онлайн та офлайн форматів.

У програмі представлено по кілька творів із кожного континенту. Зокрема, відбудеться світова прем'єра гімну «Шлях надії» французького композитора П. Себо, що створений на скульптуру Посла доброї волі французької скульпторки Х. Сер. Також проєкт продемонструє принципово новий формат – колаборацію онлайн та офлайн, що відповідає викликам, пов'язаним з COVID-19. Так, в режимі реального часу турецький композитор К. Ергунер виконуватиме інструментальну партію, яка транслюватиметься онлайн на великий екран і водночас у концертній залі акомпануватиме йому оркестр Kyiv Classic. Символічно, що музиканти одночасно виконуватимуть цю композицію, перебуваючи в різних країнах (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2021. – 16.09*).

У с. Коропове, що на Харківщині, на березі р. Сіверський Донець 06–10 вересня 2021 р. відбулася Міжнародна школа-семінар для молодих вчених «Функціональні матеріали для технічних та біомедичних застосувань».

Організатор заходу – Інститут сцинтиляційних матеріалів (ІСМА) НАН України.

У роботі школи-семінару взяли участь 85 науковців із 19 установ та організацій України, Болгарії, Польщі, Чехії, Словаччини. Усього учасниками заходу було представлено 74 лекції та наукові доповіді. Формат

конференції дав змогу зробити доповіді як у традиційному вигляді, так і за допомогою онлайн-трансляції на платформі Zoom.

Доповіді молодих учених були присвячені технології отримання функціональних матеріалів, фізичним властивостям та застосуванню функціональних матеріалів, нанотехнологіям та наноматеріалам, люмінесцентним технологіям у біології та медицині.

«Родзинками» цьогорічної школи-семінару стали лекції від мистецтвознавчинь В. Бавикіної «Українське мистецтво у колекції Центру Ж. Помпідю» та О. Денисенко «Репін та духовні святині Слобожанщини».

Під час проведення школи-семінару також відбувся міжнародний захід «Перспективи співробітництва України та ОІЯД» у рамках святкування 65-річчя з дня заснування Об'єднаного інституту ядерних досліджень (ОІЯД). Від імені керівництва ОІЯД всіх учасників конференції привітав віцедиректор Л. Костов (Болгарія). Українські вчені доповідали про свої наукові результати, отримані у співпраці з ОІЯД.

На завершення школи-семінару відбувся круглий стіл, що проходив у Національному науковому центрі «Харківський фізико-технічний інститут» (ННЦ ХФТІ). Українські вчені в Zoom спілкувались з колегами з ОІЯД та обговорювали перспективи майбутнього міжнародного співробітництва.

Наступну міжнародну школу-семінар «Функціональні матеріали для технічних та біомедичних застосувань» планується провести у вересні наступного року. Організатори запрошують до участі всіх зацікавлених (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2021. – 16.09).

За підтримки Львівського конференц-бюро та Консорціуму Europe Enterprise Network Ukraine (EEN – Ukraine) 25–27 серпня у Львові тривала 9-а Міжнародна науково-практична конференція «Нанотехнології та наноматеріали» («НАНО–2021»), у рамках якої відбулась Інформаційна сесія Single Market and Horizon Europe Programmes, а також було презентовано програми й інструменти проєкту Європейського Союзу Enterprise Europe Network (EEN) для підтримки інновацій. Конференція проводилась у комбінованому форматі: традиційні офлайн-заходи у Львівському Будинку вчених супроводжувались онлайн-трансляцією на платформі Zoom і на Youtube-каналі.

Цьогорічну конференцію організували Інститут фізики НАН України, Національний університет «Львівська політехніка», Туринський університет (Італія), Університет П'єра та Марії Кюрі (Франція), Тартуський університет (Естонія) та Представництво Польської академії наук у Києві – за підтримки Консорціуму EEN – Ukraine. Усього для участі в конференції зареєструвалося близько 700 осіб, офлайн-захід відвідало близько 300 науковців (з них понад 50 іноземців), трансляцію на Youtube-каналі переглянуло вже майже 3000 користувачів із різних країн світу.

Під час урочистого відкриття на адресу учасників конференції пролунали привітання члена Президії Національної академії наук України, головного наукового співробітника відділу фізичної електроніки Інституту фізики НАН України, академіка А. Наумовця, завідувача відділу когерентної і квантової оптики Інституту фізики НАН України, голови Наукової ради Національного фонду досліджень України, академіка Л. Яценка, проректора з наукової роботи Національного університету «Львівська політехніка» доктора технічних наук, доцента І. Демидова та засновниці й голови організаційного комітету конференції «Нанотехнології та наноматеріали», завідувачки відділу міжнародної наукової та інноваційної діяльності, трансферу технологій та захисту інтелектуальної власності Інституту фізики НАН України кандидата фізико-математичних наук О. Фесенко.

Загалом було виголошено 14 пленарних доповідей. Зокрема, професор Коледжу фізики та оптоелектроніки Шенчженського університету, доктор Т. Огульчанський виступив із темою «Наночастинки для мультимодальної візуалізації під час фотодинамічної терапії раку».

Завідувач відділу хімії твердого тіла Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського НАН України, академік А. Білоус виголосив доповідь «Магнітні наночастинки на основі оксидних систем: синтез, властивості, застосування».

Керівниця групи з дослідження біомолекул і біоматеріалів відділу молекулярної інженерії та функціональних матеріалів Марсельського міждисциплінарного центру нанонаук Університету Екс-Марсель (Франція) доктор Л. Пен виступила з доповіддю «Шарм нанотехнології дендримерів у біомедичному застосуванні».

Виступ провідного наукового співробітника Інституту фізики твердого тіла Університету Латвії (Рига) професора, доктора А. Попова присвячений відмінним рисам рекомбінації точкових дефектів, що контролюються дифузією, в опроміненій функціональній кераміці для ядерного застосування.

Загалом захід пройшов успішно завдяки злагодженій роботі членів організаційного комітету та тісній взаємодії між співorganizаторами. Цьогоріч основними організаційними питаннями опікувались Інститут фізики НАН України та Національний університет «Львівська політехніка».

Це – чудовий приклад співпраці між академічною науковою установою та закладом вищої освіти.

Организатори сподіваються, що конференція стала важливою подією для української науки та посприяла налагодженню співпраці між ученими з різних країн (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2021. – 15.09).

Здобутки української археології

У серпні цього року закінчилися польові дослідження Ольвійської міжнародної археологічної експедиції Інституту археології НАН України

(начальник експедиції – заступниця директора з наукової роботи Інституту археології НАН України, завідувачка відділу античної археології цього Інституту член-кореспондент НАН України А. Буйських), яка працює на базі Національного історико-археологічного заповідника (НІАЗ) «Ольвія» НАН України (Миколаївська область), цього року – за фінансової підтримки Національної академії наук України.

На розкопі, що досліджується в межах українсько-польського дослідницького проєкту (співкерівник проєкту – співробітник Осередку міждисциплінарних археологічних досліджень Інституту археології та етнології Польської академії наук [Варшава]), доктор А. Твардецький; керівники розкопу – науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук М. Новиченкова та співробітник факультету археології Варшавського університету, доктор П. Яворський), відкрили великий житлово-господарський комплекс найпізнішого періоду існування Ольвії, кінця IV – поч. V ст. н.е. (розкоп Р-23).

Цей комплекс складався з ряду приміщень або окремих споруд, що мали житлове й господарське призначення (зафіксовано сліди їх руйнування), і кількох ям. Вдалося дослідити частково збережене приміщення, ретельно вимощене підігнаними черепками. Серед знахідок відзначаються роговий гребінь черняхівського типу та срібний денарій римського імператора Каракали (211–217 рр.), за часів правління якого Ольвія, як вважається, входила до складу римської провінції Нижня Мезія. По закінченню робіт розкоп було законсервовано для продовження детального вивчення цього важливого історичного періоду в історії Ольвії наступного року.

У межах українсько-німецького дослідницького проєкту (співкерівник проєкту – професор Університету ім. Мартіна Лютера (Халле-Віттенберг, ФРН) Й. Форнасьє; керівник розкопу – науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України, кандидат історичних наук О. Кузьміщев) здійснювалися дослідження передмістя Ольвії (розкоп П-2). Тут другий сезон поспіль вивчалася велика заглиблена споруда культового призначення з матеріалами від кінця VI до останньої третини V ст. до н.е. Зольні нашарування в засипі споруди разом зі знахідками в них свідчать про їхній ритуальний характер. Споруду викопано в материковій глині, котлован містив значну кількість нерівних «сходинок», що амфітеатром спускалися до долівки. Серед зольних нашарувань було відкрито поховання собаки. Такі поховання характерні для античних культових об'єктів. У засипі відкрито також значну кількість різноманітного столового посуду – як довізного, так і місцевого виробництва, а також амфорної тари.

На некрополі (керівник розкопу – молодший науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України А. Івченко) відкрито нову поховальну споруду – підземний склеп, конструкція якого

складалася з похилого дромосу (входу у вигляді видовженого вузького коридору) та трапецієподібної в плані поховальної камери. Висота склепіння камери сягала одного метра, стінки камери та підлога обмазані вапняковим розчином. Усю споруду вирізано в глиняному масиві на глибину 3 (дромос) – 3,5 (камера) м від рівня сучасної денної поверхні. Вхід до камери було перегороджено кам'яною стінкою-закладом. Поховальна споруда постраждала від пограбування, що відбулось у давнину. Під час розкопок вдалося простежити, що грабіжники проникли до камери через зруйнований заклад невдовзі після поховання; небіжчика разом із супровідним поховальним інвентарем витягли назовні – ймовірно, через щедро прикрашений одяг. Від поховання збереглися лише залізні цвяхи з дерев'яного помосту, на який поклали небіжчика, та понад сотню різноманітних намистин і підвісок, що ними оздобили покійного та його одяг, – намистини з бурштину, сердоліку, агату, гагату, гірського кришталю й численного бісеру зі скляної пасти. До убору входили два мініатюрні скарабеї з пасти та халцедону і двосторонній мініатюрний топорик-лабрис із бурштину. У дромосі було знайдено половину червонолакової чашечки, яка дала інформації про час поховання – I ст. н.е. Зазвичай, такі поховання притаманні сарматам, які мешкали тоді в Ольвії.

Наступного польового сезону наукові археологічні дослідження Ольвії планується продовжити (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 06.09).

Біотехнології

Науковці Інституту молекулярної біології і генетики НАН України розробили засади біотехнологічного виробництва нових гіпотензивних і протиаритмічних алкалоїдів раувольфії зміїної.

Упродовж майже двох років науковці Інституту молекулярної біології і генетики (ІМБГ) НАН України досліджували, як з культури тканин раувольфії зміїної, вирощеної в Інституті в лабораторних умовах, можна отримати суху біомасу та екстрагувати з неї алкалоїди, що стимулюють роботу серцево-судинної системи.

Ідеться про роботу з клітинами цілющої тропічної рослини, яку здавна використовувала аюрведична медицина і яку в середині ХХ ст. взяла на озброєння медицина доказова – через вміст у коренях раувольфії понад 50-ти різних алкалоїдів, що мають гіпотензивну, антиаритмічну, психотропну дію. Найважливіші з цих алкалоїдів – аймалін, який має антиаритмічний ефект, а також аймаліцин і резерпін, що здатні знижувати тиск крові та мають седативну дію.

«У нашій державі індольні алкалоїди не виробляють, натомість використовують синтетичні протиаритмічні препарати, які зазвичай дають побічні ефекти. Саме тому є запит на розробку новітніх технологій одержання дефіцитної екологічно чистої рослинної біомаси, що містить

біологічно активні сполуки, адже нині така сировина для виробництва лікарських препаратів та біологічно активних добавок – рідкісна та дорога», – зауважує керівник проєкту, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України В. Кунах.

Перспективним джерелом біологічно активних сполук може бути культура *in vitro* (культура клітин, тканин, органів) відповідних видів рослин.

Що зробили вчені ІМБГ НАН України в рамках проєкту?

Насамперед створили лінію культури тканин раувольфії зміїної (K27M), яка є найпродуктивнішою з усіх відомих культур тканин і клітин цієї рослини, і накопичує у сухій біомасі понад 2 % індольних алкалоїдів, переважно аймаліну та його похідних. Відпрацювали методи аналізу алкалоїдів аймалінового типу та нових алкалоїдів, провели їх виділення й очистку. Із клітинної біомаси виділено 8 г суми індольних алкалоїдів та 2 г чистого аймаліну.

Відтак науковці ІМБГ НАН України виявили, що екстракти сухої біомаси раувольфії зміїної в певних концентраціях (від 0,0288 мкг/мл до 28,8 мкг/мл) мають чітко виражену вазодилататорну активність (тобто змушують наші судини розширюватися і, відповідно, знижують артеріальний тиск). Встановлено також α -адреноблокувальний ефект, і це відкриває можливість для використання екстракту раувольфії зміїної в медичній практиці як судинорозширювальний препарат та адренолітик α -типу, зокрема, при лікуванні захворювань передміхурової залози.

Дослідивши антиаритмічну активність екстракту клітинної біомаси раувольфії зміїної, вчені також з'ясували, що при підвищенні концентрації екстракту ефект, навпаки, може бути проаритмічним.

Фармакологічне вивчення дії алкалоїдів, виділених із клітинної біомаси раувольфії зміїної, на роботу серцево-судинної системи продовжують вчені Інституту фармакології і токсикології АМН України, які також є учасниками проєкту. Цей проєкт отримав грантову підтримку Національного фонду досліджень (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>).* – 2021. – 17.09).

На сайті освітнього порталу «КУНШТ» опубліковано статтю старшого наукового співробітника відділу сигнальних систем клітини Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, кандидата біологічних наук О. Скорохода. Автор ділиться думками про те, як еволюціонувало бачення того, що таке допінг; які події призвели до заборони використання певних засобів покращення працездатності; який шлях пройшла Україна за останні 30 років незалежності в боротьбі з допінгом.

Учений зазначає: «Люди вживали різноманітні речовини для покращення фізичних якостей ще до початку нашої ери. Так, давні єгиптяни вірили, що розмелені копита мула можуть покращити спортивну

майстерність, тож єгипетські спортсмени активно використовували такі засоби під час змагань. Екстракт ефедри Ma Huang використовували як стимулятор у Китаї у 2700 р. до н.е. У стародавній Греції спортсмени-олімпійці прагнули підвищити працездатність не тільки регулярними тренуваннями, масажем і дієтою. У ті часи часто використовували бренді, вино, галюциногенні гриби та кунжут. Окрім того, вживали органи різних тварин та їхні відвари, що за тогочасними віруваннями мало поліпшити життєву енергію та додати сили. Єдине, що було суворо заборонено в той час на Олімпіадах – попередньо домовлятися за результати змагань, тобто піддаватися. Використання ж інших способів та засобів було цілком доступне та анітрохи не засуджувалося. Пізніше римські гладіатори, так само як і греки, вживали різноманітні стимулятори, аби впоратися з втомою і травмами. Зокрема, не гребували галюциногенами, стрихніном, який у малих дозах має стимулювальний ефект. А коней, що брали участь в перегонах колісниць, часто напували слабоалкогольним медом, аби вони бігли ще швидше».

Учений розповів як змінилися подібні уявлення, чому в XIX ст. почалися серйозні наукові експерименти з анаболічною дією гормонів, а у XIX–XX ст. активно вживали стимулятори на кшталт опіуму, стрихніну, героїну, кокаїну і кофеїну.

Про зміну цих звичаїв О. Скорохода повідомив таке: «У 1966 році Міжнародна федерація велоспорту та Міжнародна федерація футболу стали одними з перших федерацій, які почали відбирати допінг-проби на своїх чемпіонатах світу. Однак можливості з виявлення допінгу в ті часи були вкрай обмеженими, насамперед, через відсутність відпрацьованих методологічних процедур. А поки Міжнародний олімпійський комітет не організував цілу кампанію, самі федерації не були надто зацікавлені в прискіпливому розслідуванні допінгових справ, бо це кидало тінь і на їхній імідж. Комплексну програму тестування на допінг ввели лише на літніх Олімпійських іграх у Мюнхені в 1972 році. Тоді змагалися близько 7000 спортсменів і було зібрано понад 2000 зразків та проведено аналізи на різні стимулятори. Втім система була ще далеко не досконалою. Більшість міжнародних спортивних федерацій запровадили тестування на стимулятори до 1970-х років. Водночас дедалі більшого поширення набувало використання анаболічних стероїдів, особливо в силових видах спорту, адже на той час не розробили методик їхнього виявлення. У 1976 році нарешті з'явився досить надійний метод виявлення стероїдів (радіоімунологічний аналіз), після чого МОК додав анаболічні стероїди до списку заборонених речовин. Це призвело до помітного збільшення кількості дискваліфікацій, пов'язаних із вживанням допінгу, зокрема в важкій атлетиці та силових видах легкої атлетики. Однак список синтетичних похідних стероїдів постійно збільшувався, що значно ускладнювало виявлення».

Наостанок вчений зазначив: «Історія використання допінгу в спорті, на жаль, ще далека від свого фіналу. На противагу сучасним методам виявлення

заборонених речовин фарміндустрія продукує десятки нових, а деякі атлети, команди, а інколи навіть державні відомства не цураються шукати нові способи обдурити систему боротьби з допінгом» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 14.09).

Нагороди та відзнаки

Голова Північно-Східного наукового центру НАН і МОН України, академік В. Семиноженко взяв участь в урочистостях з нагоди 100-річного ювілею Національного фармацевтичного університету

За дорученням Президії НАН України він вручив нагороди: Подяку НАН України за внесок в розвиток фармацевтичної галузі трудовому колективу університету та відзнаки НАН України «За професійні здобутки» доценту кафедри заводської технології ліків НФаУ, доктору фармацевтичних наук І. Ковалевській і доценту кафедри промислової фармації та економіки Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації НФаУ Л. Андрюковій.

«Це важливий день не тільки для Харкова, як фармацевтичної столиці, а й для всього національного фармакологічного кластера. Адже сьогодні фарміндустрія вийшла на перше місце у світовій економіці за обсягом інвестицій у наукові дослідження і розробки, випередивши сфери ІТ, штучного інтелекту, нанотехнології і т.д. І на цьому етапі в сфері фарміндустрії вкрай затребувані висококваліфіковані фахівці. Це як раз той випадок, коли “кадри вирішують все”. Тому я дуже радий, що мені випала можливість привітати лідера національної фармацевтичної освіти з віковим ювілеєм і вручити нагороди від імені Президії НАН України. Окремо хочу подякувати за надану честь стати Почесним доктором НФаУ», – зазначив В. Семиноженко у своєму виступі (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 16.09).

Інноваційні розробки та технології

Нещодавно була опублікована стаття завідувача відділу проблем перспективного розвитку паливно-енергетичного комплексу (ПЕК) Інституту економіки промисловості НАН України, доктора економічних наук Д. Череватського, ученого секретаря цього Інституту, кандидата економічних наук М. Солдак і професора департаменту математики і статистики Університету Далхаузі (Канада) Р. Смирнова «Казус циркулярної економіки».

«Циркулярну економіку разом із блокчейном і інтернетом речей визнано головною складовою Індустрії 4.0, або Четвертої промислової революції. Формула 3R–Reduce, Reuse, Recycle, тобто скороти (споживання),

використовуй багаторазово, рециркулюй (відходи), відображає реалії планетарної екологічної кризи. Водночас невелика частка циркулярності, не більш як 9 %, за розрахунками експертів, дає підстави засумніватися в правильності розуміння суті самого явища та шляхів його розвитку», – зауважують автори на початку статті.

Експерти переконані, що утилізація і декомпозиція відходів – запорука стійкості й ринкової живучості промислових екосистем на локальному, регіональному, національному, а то й на наднаціональному рівні. Технологічна забезпеченість екосистем задає рівень їхніх наукомісткості й складності.

Що ж слід зробити, щоб у старопромислових регіонах з'явилися індустріальні екосистеми, які забезпечують розквіт циркулярної економіки? На думку дослідників, узятися за вирішення проблем потрібно із вищого рівня, бо на рівні виникнення системні проблеми нерозв'язні: «Складно будувати циркулярну економіку в рамках наявних підприємств і виробничих комплексів, – потрібні ресурси господарювання мезо- (регіон) і/або макроекономічного рівня».

Експерти переконані, що в старопромислових шахтарських регіонах найбільшими ініціаторами розвитку циркулярної економіки можуть стати місцеві громади. Завдання ж держави – формувати інституціональне середовище рециклінгу, забезпечувати доступ переробних підприємств до накопичених у регіоні відходів для їхньої утилізації. А то й безпосередньо брати участь у циркулярному господарюванні (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2021. – 14.09).

Наука і влада

На здобуття фінансування в межах громадського бюджету Києва у 2021 р. претендують два науково-популярні проекти за участі вчених-популяризаторів із установ НАН України та їхніх партнерів. Просимо підтримати ініціативи наших колег та зробити науку в столиці ще помітнішою і ближчою до кожного.

1. «Наукові пікніки, Дні науки та Наукуїмо» (номер проекту – 1191).

Мета проекту – популяризація науки, медицини, здорового способу життя, екології, сучасних методів освіти тощо.

Протягом останніх восьми років «Дні науки» та «Наукові пікніки» перетворилися на справді загальнонаціональні науково-популярні ініціативи, безкоштовні заходи яких у найбільших українських містах відвідали вже десятки тисяч людей. З початком пандемії COVID-19 ці ініціативи не згорнули своєї роботи і тимчасово перейшли в онлайн-формат, спільно започаткувавши ще один просвітницький відеопроєкт – «Наукуїмо», вільно доступний в мережі. Проголосувати за проєкт можна за посиланням: <https://gb.kyivcity.gov.ua/projects/18/1191>.

2. «Науковий сквер» (номер проекту – 1201).

Мета – створити в Києві науковий сквер із антивандальними науково-мистецькими об’єктами, що ілюструють явища та процеси, досліджувані в природничих науках. Подібні насичені наукою простори поширені у Європі. Серед найвідоміших і найвідвідуваніших із них – Науковий сад у Кракові (Польща), наукові інсталяції біля Музею Коперника у Варшаві (Польща), науковий майданчик біля Музею науки в Стокгольмі (Швеція). Проголосувати за проєкт можна за посиланням: <https://gb.kyivcity.gov.ua/projects/18/1201> (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2021. – 13.09.*)

До уваги держслужбовця

Т. Добко, заввідділу НБУВ
М. Железняк, дир. Інституту енциклопедичних досліджень НАН України
Л. Мацкевич, мол. наук. співроб. НБУВ
Ю. Фіх, заввідділу НБУВ

Особистість у вирі сучасності. Академік Іван Михайлович Дзюба

(Закінчення. Початок у № 12).

1. **Ред.: Історія української культури** : у 5 т. / голов. ред. Б. Є. Патон, Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас [та ін.] ; члени редкол.: І. Р. Алексеєнко, О. М. Боголюбов, І. О. Дзевєрін, І. М. Дзюба [та ін.] ; Київ : Наук. думка, 2001.

Т. 5, кн. 1 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / [Ажнюк Б. М. та ін.] ; редкол. тому, кн. 1: Жулинський М. Г. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2011. – 862 с. : іл. – Бібліогр.: с. 813–830.

В343912/Т. 5, кн. 1

2. **Ред.: Київський літопис ХХІ століття. Україні незалежній – 20. Ювілейні сторінки** : [всеукр. зб.] / НАПН України [та ін.] ; уклад.: В. В. Стройков, Т. В. Стройкова ; ред. рада : Б. Є. Патон (голова), О. Ф. Возіанов, І. М. Дзюба [та ін.]. – Київ : МЕТР, 2011. – 331 с. : фот., іл.

Со30919

3. **Ред.: Рукопис** : укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин : у 2 т. / заг. ред. І. Дзюби. – Київ : Криниця, 2004–2011. – (Бібліотека Шевченківського комітету).

Т. 2. – 2011. – 608 с. : рис.

В348271/Т. 2

4. **Уклад.: Шевченко Т. Г. Кобзар** : повна іл. зб. / Тарас Шевченко ; уклад.: Дзюба І. М., Гальченко С. А., Андрущенко Т. І. ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків : Кн. Клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2011. – 716, [30] с. : іл.

Ва750194

5. **Бо то не просто мова, звуки...** : цикл ст. / Іван Дзюба. – Повтор. вид., зі змін. і допов. – Дрогобич : Коло, 2012. – 377, [1] с. – (Серія «Читай і думай»).

Ва758832

6. **Не окремо взяте життя** : [зб. спогадів і роздумів] / І. Дзюба ; післямова М. Жулинського. – Київ : Либідь, 2012. – 758, [1] с. : фот.

Вс54265

7. **Володимир Затуливітер: «Волю плями – не правопис ліній»** / Іван Дзюба ; Затуливітер В. І. Тернова гора : поезії / В. Затуливітер. – Київ : Укр. письменник, 2012. – С. 5–65.

Ва760221

8. **Дмитро Нитченко: людина великого серця** : з циклу «На трьох континентах» / Іван Дзюба ; Київ. – 2012. – № 3/4. – С. 6–22.

Ж14227

9. **Довіку насущний** / І. Дзюба ; Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Київ, 2012. – Т. 1 : А–В. – С. 19–68.

В354112/1

10. **Карім Мустай** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2012. – Т. 12. – С. 333 : портр.

С10197/12

11. **Микола Шлемкевич** / І. Дзюба ; Сучасність. – 2012. – № 7/8. – С. 84–130.

Ж14413

12. **Слово про Патріота** : [Маріяна-Павла Коця : некролог] [Електронний ресурс] / І. Дзюба, І. Калинець, І. Калинець [та ін.] ; Мистецтвознавство України. – 2012. – Вип. 12. – С. 345–346. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2012_12_56.

Ж70668/2012/12

13. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Тарас Шевченко ; упоряд. тексту та комент.

С. А. Гальченка. – Харків, 2012. – С. 5–48.
Ва757780

14. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар : повна іл. зб. / Т. Шевченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків, 2012. – С. 5–48.

Ва750693; Ва755269

15. **Туга за великою літературою: «Щоденники» Олекси Ізарського** [Електронний ресурс] / І. Дзюба ; Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 21. – С. 282–299. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2012_21_21.

Ж68562

16. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.

Т. 12 : Кал–Киї / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2012. – 711 с. : іл.

С10197/12

17. **Ред.: Королів-Старий В. К.** Твори : у 3 т. / Василь Королів-Старий ; редкол.: Губерський Л. В. (голова), Дзюба І. М., Жулинський М. Г. [та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Міжнар. шк. україністики НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : Київ. ун-т, 2012. – (Друкується вперше) (Літературні палімпсести).

Т. 1 : Чмелик : роман / [передм., упоряд., прим. Р. Радишевського]. – 2012. – 639 с. : рис.

В354797/1

18. **Ред.: Павлюк А. П.** Твори : у 2 т. / Антін Павлюк ; редкол.: Губерський Л. В. (голова), Дзюба І. М., Жулинський М. Г. [та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Міжнар. шк. україністики НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : Київ. ун-т, 2012. – (Друкується вперше) (Літературні палімпсести).

Т. 1 : Поезії / [передм. Р. Радишевський ; упоряд. і прим.: Р. Радишевський, А. Артюх]. – 2012. – 687 с.

В354795/1

19. **Ред.: Шевченківська енциклопедія** : в 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, ... І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2012–2015.

Т. 1 : А–В / [передм. І. М. Дзюби ; ред. тому В. Л. Смілянська]. – 2012. – 742, XVI с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

Т. 2 : Г-3 / [ред. тому О. В. Боронь]. – 2012. – 756, XVI с. : іл.
В354112/1-2

20. **Уклад.:** Шевченко Т. Г. Кобзар : повна іл. зб. / Тарас Шевченко ; уклад.: Дзюба І. М., Гальченко С. А., Андрущенко Т. І. ; передм. І. М. Дзюби ; упоряд. текстів та комент. С. А. Гальченка ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків : Кн. Клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2012. – 716, [32] с. : іл.

Ва750693; Ва755269

21. **На трьох континентах** : в 3 кн. Кн. 1. / І. Дзюба. – Київ : Кліо, 2013. – 805 с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

В354699/1

22. **Кисельов Леонід Володимирович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2013. – Т. 13. – С. 85 : фот.

С10197/13

23. **Пізнання Івана Багряного триває** / І. Дзюба ; Шугай О. ; Іван Багряний: нове й маловідоме : есеї, док., листи, спогади, нотатки, факти / О. Шугай. – Київ, 2013. – Кн. 1. – С. 7–19.

В354731/1; ФПУ №2778/1

24. **Світла постать** : [Олекса Мишанич] [Електронний ресурс] / І. Дзюба ; Слово і час. – 2013. – № 5. – С. 31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2013_5_9.

Ж27444

25. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Г. Шевченко. – Харків, 2013. – С. 5–48.

Ва763837

26. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар: повна іл. зб. / Тарас Шевченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків, 2013. – С. 5–48.

Ва764860

27. **Ред.:** Білецький Л. Т. Шевченкіана : у 3 т. / Леонід Білецький ; редкол.: Губерський Л. В., Дзюба І. М., Жулинський М. Г. [та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Міжнар. шк. україністики НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : Київ. ун-т, 2013. – (Літературні палімпсести) (Друкується вперше).

Т. 1 / упоряд.: Р. Радишевський, Н. Лисенко, Н. Ольшевська ; передм. Р. Радишевського. – 2013. – 655 с.

Т. 2 / упоряд.: Р. Радишевський, Н. Лисенко, А. Артюх ; наук. ред. Р. Радишевський. – 2013. – 687 с.

Т. 3 / упоряд.: Р. Радишевський [та ін.] ; наук. ред. Р. Радишевський. – 2013. – 607 с.

V354761/1-3

28. Ред.: Енциклопедія Сучасної України / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.

Т. 13 : Киї–Кок / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2013. – 711 с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

C10197/13

29. Ред.: Обідний М. Ю. Твори : у 2 т. / Михайло Обідний ; редкол.: Губерський Л. В. (голова), Дзюба І. М., Жулинський М. Г. [та ін.] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Міжнар. шк. україністики НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : Київ. ун-т, 2012. – (Друкується вперше) (Літературні палімпсести).

Т. 1 : Поезія. Переклади. Публіцистика / авт. передм., упоряд.: Р. Радишевський, С. Кагамлик. – 2013. – 527 с.

V354796/1

30. Ред.: Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, ... І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2012–2015.

Т. 3 : І–Л / ред. В. Л. Смілянська. – 2013. – 886, [16] с. : іл.

Т. 4 : М–Па / ред. О. В. Боронь. – 2013. – 806, [16] с. : іл.

V354112/3-4

31. Уклад.: Шевченко Т. Г. Кобзар : повна іл. зб. / Тарас Шевченко ; іл. Т. Г. Шевченка ; уклад.: Дзюба І. М., Гальченко С. А., Андрущенко Т. І. ; передм. І. М. Дзюби ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків : Кн. Клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2013. – 716, [32] с. : іл.

Va764860

32. Історія української літератури : у 12 т. / редкол.: В. Дончик (голова) [та ін.] ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : Наук. думка, 2013.

Т. 4 : Тарас Шевченко / І. Дзюба ; наук. ред. М. Жулинський. – 2014. – 781, [48] с. : іл.

V355112/4

33. День пошуку / І. Дзюба ; Екранний світ Сергія Параджанова : зб. ст. – Київ, 2014. – С. 15–24.

Va790244

34. **З нагоди 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка** / І. Дзюба ; Мова і культура. – 2014. – Вип. 17, т. 1. – С. 5–14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_1_3.

Ж70660

35. **Загальмоване повернення** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Щоденник / Тарас Шевченко ; [упоряд. та авт. комент. С. Гальченко]. – Факсим. вид. – Львів, 2014. – С. 7–24.

Со33324

36. **Коротич Віталій Олексійович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 14. – С. 592–593 : фот.

С10197/14

37. **Костенко Ліна Василівна** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 14. – С. 701–703 : фот.

С10197/14

38. **Костецький Ігор** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 14. – С. 711–712 : фот.

С10197/14

39. **Коцюбинський Михайло Михайлович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 15. – С. 65–68 : фот.

С10197/15

40. **Кравчук Микола Іванович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 15. – С. 157 : фот.

С10197/15

41. **Креміль Дмитро Дмитрович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2014. – Т. 15. – С. 297 : фот.

С10197/15

42. **Не підкорений брехнею** / І. Дзюба ; Изгой: Віктор Некрасов у спогадах сучасників / ред.-упоряд. Л. Танюк. – Київ, 2014. – С. 14–34.

Ва780335

43. **Приветствие участникам конференции** сопредседателя Главной редакционной коллегии Энциклопедии современной Украины академика НАН Украины И. М. Дзюбы / И. М. Дзюба ; Українська енциклопедистика : матеріали Другої міжнар. наук. конф. (м. Київ, 17 черв. 2011 р) : зб. ст. / НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж. – Київ, 2012. – С. 11.

Вс57926

44. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Г. Шевченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченко НАН України. – Харків, 2014. – С. 5–48.

Ва781006

45. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар : повна іл. зб. / Тарас Шевченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків, 2014. – С. 5–48.

Ва778818

46. **Цілюща сіль самопізнання** / І. Дзюба ; Мовчан П. М. Сіль : поезії / П. Мовчан. – Вид. 2-ге. – Київ : Укр. письменник, 2014. – С. 5–29.

Ао271937

47. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001– .

Т. 14 : Кол–Кос / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2014. – 767 с. : іл.

Т. 15 : Кот–Куз / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2014. – 711 с. : іл.

С10197/14,15

48. **Ред.: Українська енциклопедистика** : матеріали Другої міжнар. наук. конф. (м. Київ, 17 черв. 2011 р.) : зб. ст. / НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж. ; голов. ред. М. Г. Железняк ; редкол.: І. М. Дзюба, Я. С. Яцків, Л. А. Дубровіна [та ін.]. – Київ, 2014. – 113 с. : фот.

49. **Ред.: Українська енциклопедистика** : матеріали Третьої міжнар. наук. конф., 22–23 жовт. 2013 р., м. Київ / НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж., Наук. т-во ім. Шевченка, Міжнар. асоц. українців ; голов. ред. М. Г. Железняк ; редкол.: І. М. Дзюба, Я. С. Яцків, Л. А. Дубровіна [та ін.]. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2014. – 281 с.

50. **Ред.: Шевченківська енциклопедія** : в 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, ... І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2012–2015.

Т. 5 : Пе–С / ред. тому: О. В. Боронь, В. Л. Смілянська. – 2015. – 1038, XVI с. : іл.

Т. 6 : Т–Я / ред. тому: В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата. – 2015. – 1117, XVI с. : іл.

В354112/5-6

51. **Уклад.: Шевченко Т. Г. Кобзар** : повна іл. зб. / Т. Шевченко ; уклад.: Дзюба І. М., Гальченко С. А., Андрущенко Т. І. ; передм. І. М. Дзюби ; упоряд. текстів та комент. С. А. Гальченка ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків : Кн. Клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2014. – 716, [32] с. : іл.

Va778818

52. **Донецька рана України** : іст.-культурол. есеї / І. Дзюба ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Ін-т історії України, 2015. – 78 с. – (Студії з регіональної історії: степова Україна).

Va794791

53. **Літературні портрети. Продовження** : есеїст. розвідки / І. Дзюба ; ред. Ю. Буряк. – Київ : Укр. письменник, 2015. – 796, [2] с. – (In copre).

Va797891

54. **У літературі й навколо**: з боргів давніх і новонабуваних / І. Дзюба. – Київ : Либідь, 2015. – 423 с. : іл.

Vc59856

55. **Високо поцінований і мало прочитаний** : [передмова] / І. Дзюба ; Роговий Ф. К. Свято останнього млива : романи / Ф. К. Роговий ; упоряд. та післямова Рогового Ю. Ф. – Київ, 2015. – С. 7–28.

Va798377

56. **Високо поцінований і мало прочитаний** : [передмова] / І. Дзюба ; Роговий Ф. К. Свято останнього млива : [романи] / Ф. Роговий ; упоряд. та післямова Рогового Ю. Ф. – 2-ге вид. – Київ, 2015. – С. 7–28.

Va798116

57. **Купала Янка** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2016. – Т. 16. – С. 155–156 : фот.

C10197/16

58. **Невтомний і невичерпний** : про нові «скрипти» В. Шевчука / І. Дзюба ; Кур'єр Кривбасу. – 2015. – № 302/303/304. – С. 177–206.

Ж14746

59. **«Немає у житті середини. Є тільки фланги, й тільки – центр»** / І. Дзюба ; Олійник Б. І. Синівське : [вибр. поезії] / Б. Олійник ; упоряд. В. Костюченко. – Київ : Либідь, 2015. – С. [6].

Co33847

60. **Перший в СРСР акт публічного протесту** / І. Дзюба ; Кіно-Театр. – 2015. – № 5. – С. 2–3.

Ж14770

61. **Слов'янофіли і Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Київ, 2015. – Т. 5. – С. 838–845.

В354112/5

62. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар : повна іл. зб. / Т. Шевченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, НАН України. – Харків, 2015. – С. 5–48.

Ва792220

63. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Г. Шевченко ; упоряд. та комент. С. А. Гальченка ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, НАН України. – Харків, 2015. – С. 5–48.

Ва792228

64. **Уклад.: Шевченко Т. Г. Кобзар** : повна іл. зб. / Т. Шевченко ; уклад.: Дзюба І. М., Гальченко С. А., Андрущенко Т. І. ; передм. І. М. Дзюби ; упоряд. текстів та комент. С. А. Гальченка ; авт. ст. та комент. до іл. Т. І. Андрущенко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків : Кн. Клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2015. – 716, [33] с. : кольор. іл.

Ва792220

65. **«Гармонія крізь тугу дисонансів...»** : [про Ліну Костенко] / І. Дзюба, Л. Костенко, О. Пахльовська ; упоряд. і прим. О. Пахльовської. – Київ : Либідь, 2016. – 582 с. : фот. – Бібліогр.: с. 575–578.

Вс62076

66. **Тарас Шевченко серед поетів світу** / І. Дзюба. – Київ : Либідь, 2016. – 423 с.

Вс61783

67. **Бажан – Навої** / І. Дзюба ; Алішер Навої. Фархад і Ширін : [поема] / Алішер Навої ; пер. укр. М. П. Бажан. – Київ, 2016. – С. 16–25.

Со34454

68. **З передісторії шевченківської енциклопедії. Листи** / І. Дзюба ; Слово і час. – 2016. – № 11. – С. 52–56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2016_11_17.

Ж27444

69. **Литвин Леонід** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. –

Київ, 2016. – Т. 17. – С. 279 : фот.
С10197/17

70. **«Народжуйте себе, допоки віку»** / І. Дзюба ; Драч І. Ф. Соняшник : поезії 1960–1970 років / І. Драч ; упоряд. І. С. Рябчий. – Харків, 2016. – С. 3–26.

Ва806232

71. **Наш великий друг Мікулаш Неврлі** / І. Дзюба ; Слово і час. – 2016. – № 11. – С. 34–37.

Ж27444

72. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар : повна іл. зб. / Тарас Шевченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – 2-ге вид. – Харків, 2016. – С. 5–48.

Ва802092

73. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.

Т. 16 : Куз–Лев / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2016. – 711, [1] с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

Т. 17 : Лег–Лощ / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2016. – 711, [1] с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

С10197/16,17

74. **Уклад.: Шевченко Т. Г. Кобзар** : повна іл. зб. / Т. Шевченко ; уклад.: Дзюба І. М., Гальченко С. А., Андрущенко Т. І. ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – 2-ге вид. – Харків : Кн. Клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2016. – 716, [33] с. : кольор. іл.

Ва802092

75. **Чорний романтик Сергій Жадан** / І. Дзюба ; худож. М. Паленко. – Київ : Либідь, 2017. – 110 с. : іл.

Ва818039

76. **Високо поцінований і мало прочитаний. Двадцять п'ять років тому пішов з життя письменник Феодосій Роговий** / І. Дзюба ; Березіль. – 2017. – № 4/6. – С. 145–166.

Ж26911

77. **Пишеться «Велика книга нашого народу»...** / І. Дзюба ; Костенко Л. ; В. Берестечко : іст. роман / Л. Костенко. – Вид. 2-ге. – Київ, 2017. – С. 185–206.

Вс63514

78. **Ред.: VIII Міжнародний конгрес українців.** Фольклористика : зб. наук. ст. / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, Міжнар. асоц. українців, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Укр. ком. Міжнар. асоц. вивчення слов'ян. культур. – Київ : Вид-во ІМФЕ, 2017. – 254 с.

Ва824822

79. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.

Т. 18 : Лт–Малицький / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2017. – 711 с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

С10197/18

80. **Ред.: Українська енциклопедистика. Регіональний аспект** : [матеріали V Міжнар. наук. конф. «Українська енциклопедистка», Київ, 27 листоп. – 1 груд. 2017 р.] / НАН України, Ін-т енциклопед. дослідж. ; голов. ред. Железняк М. ; редкол.: Бортник С., Дзюба І., Добко Т. [та ін.]. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2017. – 111 с. : рис., табл. – Назва обкл.: Українська енциклопедистика. Матеріали П'ятої міжнародної наукової конференції.

Вс66696

81. **Донецька рана України** : іст.-культурол. есеї / І. Дзюба. – Київ : Кліо, 2018. – 132, [2] с.

Ва825147

82. **Вічна злободенність євангельського сюжету** (Дуже й дуже суб'єктивний коментар до роману) / І. Дзюба ; Мосендз Л. М. Останній пророк : [роман]. – Київ, 2018. – С 501–539.

Ва827087

83. **Мамайсур Борис Сергійович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2018. – Т. 19. – С. 72–73 : фот.

С10197/18

84. **Ред.: IX Міжнародний конгрес українців.** Літературознавство : зб. наук. ст. : (до 100-річчя НАН України) / голов. ред.: С. Пирожков, А. Загородній, Г. Скрипник ; редкол.: М. Жулинський, І. Дзюба, С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Міжнар. асоц. українців, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Вид-во ІМФЕ, 2018. – 431 с. – Бібліогр. в кінці ст.

Ва829750

85. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.

Т. 19 : Малиш–Медицина / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. – 2018. – 687 с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

Т. 20 : Медична–Мікоян / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]. [та ін.]. – 2018. – 687 с. : іл. – Бібліогр. в кінці ст.

C10197/19,20

86. **Ред.: Шевченкіана діаспори** : у 6 т. / редкол.: Губерський Л. В. (голова), Дзюба І. М., Жулинський М. Г. (заст. голови) [та ін.] ; упоряд. і наук. ред. Р. Радишевський ; Міжнар. шк. україністики НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ : Талком, 2018. – (Літературні палімпсести).

Т. 1 : Біографія Тараса Шевченка / авт. передм. Р. Радишевський. – 591 с.

Т. 2 : Літературознавчі праці. – 543 с.

Т. 3 : Мистецька спадщина Тараса Шевченка. – 575 с.

Т. 4 : Поетика Тараса Шевченка. – 559 с.

Т. 5 : Тарас Шевченко в критиці. – 639 с.

Т. 6 : Світова слава Шевченка. – 589, [2] с.

B357106/1-6

87. **Упоряд.: Мосендз Л. М.** Останній пророк : [роман] / Л. Мосендз ; упоряд. І. Дзюби ; передм.: Е. Соловей, Б. Кравців ; післям. І. Дзюби ; голов. ред. С. Головка. – Київ : Либідь, 2018. – 538, [1] с.

Ba827087

88. **Є поети для епох**: Ліна Костенко про свій і наш з вами час. І про світове безчасся / І. Дзюба. – Київ : Либідь, 2019. – 141, [1] с. : фот.

Ba833225

89. **Із плину літ** : публіцистика / І. Дзюба ; упоряд. Є. Пшеничний. – Дрогобич : Коло, 2019. – 562 с. : табл., портр. – Бібліогр.: с. 547–552.

Ba841193

90. **Мовчан Павло Михайлович** / І. М. Дзюба ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2019. – Т. 21. – С. 270–271 : фот.

C10197/21

91. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.

Т. 21 : Мікро-Моя / голов. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський,

М. Г. Железняк [та ін.]. – 2019. – 712 с. : іл.
С10197/21

92. **Золота нитка**: нариси про (не)знаних : [зб. есеїв] / І. Дзюба ; упоряд. О. Сінченко ; Києво-Могилян. акад., Центр європ. гуманітар. дослідж., Центр дослідж. історії та культури східноєвроп. єврейства]. – Київ : Дух і літера, 2020. – 391 с. : іл., портр. – (Постаті культури).
Ва844877

93. **Повернення Хоми Скептика** : [вибірка фейлетонів] / І. Дзюба ; післямова О. Пахльовська. – Київ : Пульсари, 2020. – 102, [1] с.
Ва844986

94. **Напівзабутий Єжи Гедройць** / І. Дзюба ; Київ. полоніст. студії. – 2020. – Т. 36. – С. 169–178.
Ж74651

95. **Тарас Шевченко** / І. Дзюба ; Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Г. Шевченко ; упоряд., комент. С. А. Гальченко ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – 2-ге вид. – Харків, 2020. – С. 5–48.
Ва841657

96. **Ред.: Енциклопедія Сучасної України** / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України. – Київ, 2001.
Т. 22 : Мр–На / редкол.: Дзюба І. М., Жуковський А. І., Железняк М. Г. [та ін.]. – 2021. – 712 с. : іл.
С10197/22

97. **Упоряд.: Право на сміх** : антол. сатири і гумору укр. діаспори : [у 2 кн.] / упоряд., передм. І. Дзюби. – Київ : Либідь, 2020–2021.
Кн. 1 : Часопис «Лис Микита» : сатира, гумор, карикатура, 1948–1985. – 2020. – 422, [1] с. : іл.

98. **Чендей І.** Листування з київськими критиками / упоряд., авт. передм. і комент. С. І. Кіраль. – Київ ; Ужгород : РІК-У, 2021. – Т. 1. – 668 с.
Зі змісту: Листування з Іваном Дзюбою: 1979–2002 рр. – С. 309–374.

99. **«Нашого цвіту – по всьому світу»**: до виходу в світ Антології сатири і гумору української діаспори у двох книгах «Право на сміх» (за матеріалами часописів «Лис Микита», «Мітла», «Комар», «Їжак» / І. Дзюба ; Укр. інформ. простір. – 2021. – Ч. 7. – С. 238–244.
Ж101717

100. **Упоряд.: Право на сміх** : антол. сатири і гумору укр. діаспори :

[у 2 кн.] / упоряд., передм. І. Дзюби. – Київ : Либідь, 2021.

Кн. 2 : Гумористика «Мітли» і «Комара/Їжака». – 2021. – 360 с. : іл.

101. **Рец.: Чендей І.** Листування з київськими критиками / упоряд., авт. передм. і комент. С. І. Кіраль. – Київ ; Ужгород : РІК-У, 2021. – Т. 1. – 668 с.

Література про життя і діяльність Івана Дзюби

102. **Дзюба Іван Михайлович** ; Письменники Радянської України: біобібліогр. довід. / уклад. О. Петровський. – Київ, 1966. – С. 181.

Ао174769

103. **Загальні збори Союзу Українців у Великій Британії засуджують московські злочини в Україні** ; Визвол. шлях. – 1966. – Кн. 6. – С. 770. – (Проти злочинів Москви).

Протест у зв'язку з арештами І. Дзюби, І. Світличного.

Ж15065

104. **Загрозливі цькування на працівників української культури** [І. Дзюбу та І. Світличного] ; Визвол. шлях. – 1966. – Кн. 10. – С. 1207–1208.

Ж15065

105. **Зінкевич О.** З генерації новаторів: Світличний і Дзюба : у джерел модерної укр. критики / О. Зінкевич. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1967. – 243 с. : іл. – Бібліогр.: с. 237–242.

Ва625574; ВЗУ 1727 укр., 2641 укр., 11323 укр.

106. **Zinkewych O.** Svitlychny and Dzyuba : ukrainian writers under fire / O. Zinkewych. – Baltimore ; Toronto : Smoloskyp, 1966. – 51 p. : ill.

Іа23528

107. **Колективні журналу «Перець», до ЦК КПУ, в редакцію газети «Радянська Україна», до Спілки письменників України, в редакцію газети «Літературна Україна», до Спілки журналістів України** / В. Скочок, В. Чорновіл, Л. Шеремет'єва ; Визвол. шлях. – 1967. – Кн. 11/12. – С. 1358–1365. – (Україна не мовчить).

Голос на захист І. Дзюби.

Ж15065

108. **Дзюба Іван Михайлович** ; Письменники Радянської України: біобібліогр. довід. / упоряд.: О. Килимник, О. Петровський. – Київ, 1970. – С. 121.

Ва131762

109. **Чорновіл В. Як і що обстоює Богдан Стенчук:** (66 запитань і зауваг «інтернаціоналістові») / В. Чорновіл ; Визвол. шлях. – 1973. – Кн. 7/8. – С. 749–775.

Подано другу частину відповіді В. Чорновола на кагебівську критику (з-під пера Б. Стенчука) праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація».

Ж15065

110. **Рахманний Р. Вогонь і попіл: порив і злам Івана Дзюби** / Р. Рахманний ; авт. передм. М. Антонович. – Монреал : Вік, 1974. – 112 с. Ва592442; ВЗУ 431 укр., 3288 укр.; Желехівський № 359.

111. **Коротюков О. Про післямову добродія Плюща** / О. Коротюков ; пер. з рос. О. Соловей ; Визвол. шлях. – 1978. – Кн. 9. – С. 1060–1070.

Коментар післямови Л. Плюща до книжки І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», виданої французькою мовою.

Ж15065

112. **Дзюба Іван Михайлович** ; Письменники Радянської України: біобібліогр. довід. / авт.-упоряд.: В. К. Коваль, В. П. Павловська. – Київ, 1981. – С. 69.

Ва362541

113. **Koshelivets I. Dziuba, Ivan** / I. Koshelivets ; Encyclopedia of Ukraine : in 5 vol. / ed. by V. Kubijovyč. – Toronto ; Buffalo ; London, 1984. – Vol. 1. – P. 777 : phot.

В276504/1

114. **Тельнюк С. В. Дзюба Іван Михайлович** / С. В. Тельнюк ; Українська літературна енциклопедія : в 5 т. / редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 55.

В335899/2

115. **Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років** / Г. Касьянов. – Київ : Либідь, 1995. – 224 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 23–27, 96–109, 129–132.

Ва560937

116. **Бажан О. Посіяв бурю...** : [про пр. І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація»] / О. Бажан ; Слово і час. – 1995. – № 11/12. – С. 37–41.

Ж27444

117. **Дзюба Іван Михайлович** ; Письменники України : довідник / упоряд.: Д. Г. Давидюк, Л. Г. Кореневич, В. П. Павловська. – Дніпропетровськ, 1996. – С. 76.

Ва570206

118. **Дзюба Іван Михайлович** ; Хто є хто в Україні 1997 : біогр. слов. / Укр. акад. наук нац. прогресу, Ін-т гуманітар. дослідж. ; редкол.: Ю. О. Храмов (голов. ред.) [та ін.] – Київ, 1997. – С. 80.

Вс32159

119. **Сверстюк Є. Іван Дзюба – талант і доля** / Є. Сверстюк ; Визвол. шлях. – 1997. – Кн. 7. – С. 873–886 ; Кн. 8. – С. 1003–1012.

Ж15065

120. **Русначенко А.** Національно-визвольний рух в Україні середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – Київ : Вид-во ім. О. Теліги. – 1998. – 720 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 32, 51, 61, 120–122, 142, 146, 147, 149, 152–155, 166–168, 186–188.

Ва585261

121. **Дзюба Іван Михайлович** ; Національна академія наук України, 1918–1998: персональний склад / уклад.: В. М. Палій, Ю. О. Храмов ; відп. ред. В. Ф. Мачулін. – 3-тє вид., допов. і перероб. – Київ, 1998. – 28 с. : фот.

Вс32943

122. **Дзюба Іван Михайлович** ; Імена України : біогр. щорічник, 1999 / голов. ред. Ю. О. Храмов ; Укр. АН нац. прогресу, Ін-т гуманітар. дослідж. – Київ, 1999. – С. 124.

Ж70697

123. **Насправді було так...** : інтерв'ю Ю. Зайцева з Іваном Дзюбою / І. М. Дзюба ; авт. інтерв'ю і вступ. ст. Ю. Д. Зайцев ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – 76 с. : фотоіл. – (Серія «Усна історія України ХХ ст.» ; № 1).

Ва625029

124. **Дзюба Іван Михайлович** ; Золота книга української еліти : інформ.-імідж. альм. : у 6 т. / голов. ред. О. Онопрієнко ; ред. рада: Ю. Богуцький [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 6. – С. 36–37 : фот. – Укр., англ.

С10173/6

125. **Жулинський М. Г.** Дзюба Іван Михайлович / М. Г. Жулинський ; Енциклопедія Сучасної України. – Київ, 2001. – Т. 7. – С. 554–555.

С10197/7

126. **Іван Дзюба очима шістдесятників:** Є. Сверстюк, М. Коцюбинська, Л. Світлична, Н. Світлична, І. Драч, Л. Танюк, Ю. Бадзьо,

В. Шевчук, І. Жиленко, М. Вінграновський ; Слово і час. – 2001. – № 3. – С. 45–53.

127. **Корогодський Р.** Культурологія Івана Дзюби / Р. Корогодський ; Сучасність. – 2001. – № 7/8. – С. 126–129.
Ж14413

128. **Обтяжений відповідальністю** : до 70-річчя від дня народж. І. М. Дзюби / К. В. Камінська ; Календар знаменних і пам'ятних дат. – Київ, 2001. – 3 кв. – С. 39–46.
Ж27444

129. **Панченко В.** Іван Дзюба – літературний сталкер / В. Панченко ; Київ. – 2001. – № 7/8. – С. 138–145.
Ж14227

130. **Сверстюк Є.** Іван Михайлович Дзюба / Є. Сверстюк ; Сучасність. – 2001. – № 7/8. – С. 118–119.
Ж14413

131. **Сербин Р.** Моя перша зустріч з Іваном Дзюбою / Р. Сербин ; Сучасність. – 2001. – № 7/8. – С. 124–125.
Ж14413

132. **Скрипник Г.** Етнонаціональні аспекти наукового доробку Івана Дзюби / Г. Скрипник ; Нар. творчість та етнографія. – 2001. – № 3. – С. 13–19.
Ж27482

133. **Дзюба Іван Михайлович** ; Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети / В. І. Астахова [та ін.] ; заг. ред. М. І. Панов. – Київ, 2002 – Кн. 1.– С. 463–464.
В346211/1

134. **Дзюба Іван Михайлович** ; Імена України : біогр. щорічник, 2001 / голов. ред. Ю. О. Храмов ; Укр. АН нац. прогресу, Ін-т гуманітар. дослідж. – Київ, 2002. – С. 164–165.
Ж70697

135. **Захаров Б. Є.** Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) / Б. Є. Захаров ; Харків. правозахис. група. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с.
Про І. М. Дзюбу. – С. 31, 49, 74, 79, 82–86, 88, 94, 97, 98.
Ва637725

136. **Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва**

України : путівник / Держ. ком. архівів України, Центр. держ. архів-музей літ. і мистецтва ; голов. редкол. серії: Г. Боряк, В. Волковинський, Л. Гурбова [та ін.] авт.-упоряд.: М. Крячок, С. Куц, З. Сендик. – Київ, 2003. – (Архівні зібрання України. Путівники).

Вип. 1 / редкол. тому: Г. Боряк (голова), Ю. Кулініч, М. Ходоровський. – 553 с.

Дзюба І. М. – С. 17, 52, 105, 261, 349, 351.

Вип. 2 / редкол. тому: Г. Боряк (голова), Ю. Кулініч, М. Ходоровський. – 619 с.

Дзюба. І. М. – С. 20, 22, 90, 105, 110, 159, 225, 248, 256, 281, 383, 401, 402, 406, 516.
В347185/2

137. **Дзюба Іван Михайлович** ; Київський літопис ХХІ століття: визначні імена та підприємства України, 2002 / АПН України, АМН України, Укр. акад. нац. прогресу. – 2-ге вид. – Київ, 2003. – С. 46.

Вс37734

138. **Дзюба Іван Михайлович** ; Національна академія наук України, 1918–2003: персональний склад / уклад.: В. М. Палій, Ю. О. Храмов ; відп. ред. В. Л. Богданов. – Київ, 2003. – С. 27 : фот.

Вс43565

139. **Аврахов Г.** Сповідне слово про Івана Дзюбу / Г. Аврахов ; Слово і час. – 2004. – № 3. – С. 70–72.

Ж27444

140. **Дзюба Іван Михайлович** ; Кияни : біогр. слов. / авт. кол.: Л. Г. Андрієнко, В. Г. Гармасар, Ю. К. Дупленко [та ін.] ; редкол.: Ю. О. Храмов (голов. ред.) [та ін.] ; Укр. т-во істориків науки, Ін-т гуманітар. дослідж. Укр. АН. – Київ, 2004. – С. 117 : портр.

Со26033

141. **Дзюба Іван Михайлович** ; Хто є Хто в Україні / уклад. та ред.: Ю. Марченко, О. Телемко. – Київ, 2004. – С. 227.

Вс39440

142. **Іван Дзюба – талант і доля** : біобібліогр. нарис / Нац. парлам. б-ка України ; бібліограф-уклад. Т. М. Заморіна. – Київ : Київ. правда, 2005. – 118 с. – (Серія «Шістдесятництво : профілі на тлі покоління» ; вип. 7).

Ва673106

143. **Дзюба Іван Михайлович** ; Україна наукова : довід.-імідж. вид. / НАН України, Укр. акад. геральдики ; авт.-упоряд. В. В. Болгов. – Київ, 2005. – Т. 1. – С. 190.

С10553/1

144. **Железняк М. Г. Дзюба Іван Михайлович** ; Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 378–379 : іл.
В348560/2

145. **Зарецький О.** «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби: мовні аспекти / О. Зарецький ; Дивослово. – 2005. – № 3. – С. 35–39.
Ж28928

146. **Міжнародний біографічний словник** дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1, ч. 1 : Україна / [О. Даніель та ін. ; уклад. Є. Захаров, Б. Захаров] ; Харків. правозахисна група. – Харків : Права людини, 2006. 516 с., фот. – Бібліогр.: с. 512–513.

Зі змісту: Дзюба Іван Михайлович / І. Рапп, В. Овсієнко. – С. 220–224; Про І. М. Дзюбу. – С. 18, 19, 21, 22, 51, 65, 85, 109, 127, 128, 139, 144, 153, 155, 160, 164, 195, 213, 229–231, 235, 243, 246, 291, 314, 319, 321, 327, 337, 339, 342, 369, 411, 412, 416, 437, 453, 475, 485, 486, 506, 507, 511.

В349638/Т.1,ч.1

147. **Базилевський В.** Філософія і психологічний час «не окремо» взятого життя : [про І. Дзюбу] / В. Базилевський ; Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 58–60.
Ж28928

148. **Баранов В.** Духовний імператив Івана Дзюби / В. Баранов ; Київ. – 2006. – № 7/8. – С. 2–5.
Ж14227

149. **Дончик В.** Під знаком Івана Дзюби / В. Дончик ; Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 55–56.
Ж28928

150. **Жулинський М. Іван Дзюба: «В мене свій світ, своя позиція»...** навздогін із пером у руках з 75-літнім марафонцем / М. Жулинський ; Слово і час. – 2006. – № 7. – С. 3–15.
Ж27444

151. **Загадка творчого бунту** : до 75-річчя від дня народж. І. М. Дзюби ; Знаменні дати: Календар – 2006. – Київ, 2006. – С. 138–143.
Ж70565

152. **Іваничук Р.** Моє слово про лідера шістдесятників / Р. Іваничук ; Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 53–54.
Ж28928

153. **Ільницький М.** Цілісність індивідуальності : [про І. Дзюбу] ; Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 57.

Ж28928

154. **Павлишин М.** Явище і норма: Іван Дзюба, критик / М. Павлишин ; 3 криниці літ. У 3 т. Т. 1 / І. Дзюба. – Київ, 2006. – С. 7–37.

В349515/1

155. **Залізняк Ю. Б.** Етичний інтелектуалізм публіцистики Івана Дзюби та Вацлава Гавела : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Залізняк Ю. Б. ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т журналістики. – Київ, 2007. – 20 с.

Ра349296

156. **Залізняк Ю. Б.** Етичний інтелектуалізм публіцистики Івана Дзюби та Вацлава Гавела : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Залізняк Ю. Б. ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2007. – 217 арк.

Дс101914

157. **Феномен Івана Дзюби** : матеріали круглого столу, 17 листоп. 2006 р. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2007. – 176 с. : фотоіл.

Ао265551

158. **Дзюба Іван Михайлович** ; Імена України, 2007 : біогр. енциклопед. слов. / Ін-т гуманітар. дослідж. Укр. АН ; редкол.: Ю. О. Храмов (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2007. – С. 152 : портр.

Вс43838

159. **Дзюба Іван Михайлович** ; Київ : іст.-біогр. енциклопед. довід. / авт. кол.: Г. Ю. Івакін, М. Б. Кальницький, Ю. В. Павленко, Ю. В. Храмов, Ю. О. Храмов ; відп. ред. Ю. О. Храмов ; Ін-т гуманітар. дослідж. Укр. АН. – Київ, 2007. – С. 677–678 : портр.

Со27296

160. **Дзюба Іван Михайлович** ; Хто є хто в Україні: політики, парламентарі, громадські діячі, урядовці, судді, підприємці, військові, релігійні діячі, науковці та освітяни, журналісти, суспільствознавці : 9000 біогр. довідок. – Київ, 2007. – С. 275–276.

Вс42897

161. **Павлишин М.** «Іван Дзюба: норми проти явищ» ; Дзюба І. 3 криниці літ : у 3 т. / І. М. Дзюба. – Київ, 2007. – Т. 3. – С. 860–874.

В349515/3

162. **Національна Академія наук України, 1918–2008** : до 90-річчя від дня заснування / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.), А. П. Шпак, А. Г. Наумовець [та ін.]. – Київ : НБУВ, 2008. – 623 с. : фот.

Про І. М. Дзюбу. – С. 493.

Vc46820

163. **Барабаш Ю.** «Шевченківський текст» Івана Дзюби / Ю. Барабаш ; Дивослово. – 2008. – № 3. – С. 45–50.

Ж28928

164. **Дзюба Іван Михайлович** ; Україна наукова : довід.-імідж. вид. Т. 1, вип. 2 / НАН України, Укр. акад. геральдики ; авт.-упоряд. В. В. Болгов. – Київ, 2008. – С. 231.

C10553/1.2

165. **Світлична Н.** Іван Дзюба про Василя Симоненка / Н. Світлична ; І. Світличний ; З живучого племені Дон Кіхотів / І. Світличний, Н. Світлична. – Київ, 2008. – С. 560–566.

Va708170

166. **Дзюба Іван Михайлович** ; Кращі люди України : енциклопедія / голов. ред. А. В. Бруй. – Київ, 2009. – Вип. 1. – С. 170.

C10936/1

167. **Пахльовська О.** Повернення Сізіфа : [про І. Дзюбу] / О. Пахльовська ; Екстракт 150. У 2 ч. Ч. 2. / за заг. ред. Л. Івшиної ; упоряд. Н. Тисячна [та ін.]. – Київ, 2009. – С. 110–121.

V352419/2

168. **Дзюба Іван Михайлович** ; Рух опору в Україні, 1960–1990 = Resistance movement in Ukraine, 1960–1990 : енциклопед. довід. / редкол.: О. Зінкевич (голов. ред.) ; передм. О. Зінкевича ; Музей-архів і док. центр Укр. самвидаву при вид-ві «Смолоскип». – Київ, 2010. – С. 203–208 : фот.

Vc49943

169. **Степаненко М. І.** Літературний простір «Щоденників» Олесь Гончара : монографія / М. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2010. – 527 с. : фот.

Зі змісту: Епізод 8. «Лицар, людина незламний духом» і «сумнівний в'язень» / І. Дзюба. – С. 479–515.

Vc50071

170. **Тарнашинська Л.** Талант бачити культуру як цілісність: Іван

Дзюба в контексті своєї доби / Л. Тарнашинська ; Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління : (іст.-літ. та поетикал. аспект) / Людмила Тарнашинська ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2010. – С. 440–500.

Ва726939

171. **Історія української культури.** У 5 т. Т. 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / НАН України ; голов. редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.), Г. Д. Верес, І. Ф. Курас [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2011–2013.

Кн. 1 / редкол. тому: М. Г. Жулинський (голов. ред.), М. П. Бондар, І. М. Дзюба [та ін.]. – 2011. – 862 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 17, 219, 221, 230, 281.

Кн. 2 / редкол. тому: М. Г. Жулинський (голов. ред.), М. П. Бондар, І. М. Дзюба [та ін.]. – 2011. – 1031 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 92, 201, 203, 212, 219, 224, 229, 376.

172. **Обрії особистості** : кн. на пошану Івана Дзюби / [упоряд.: О. Гнатюк, Л. Фінберг]. – Київ, 2011. – 473, [23] с. : кольор. фот.

Ва748426

173. **Голобородько Я.** Духовні автобани Івана Дзюби / Я. Голобородько ; Слово і час. – 2011. – № 7. – С. 15–19.

Ж27444

174. **Дзюба Іван Михайлович** ; Шаров І. 100 особистостей України 1991–2011 / І. Шаров. – Київ, 2011. – С. 126–129.

Вс51875

175. **Железняк М.** Наші славні НТШівські ювіляри. Іван Дзюба / М. Железняк [Електронний ресурс] ; Вісник НТШ / Світова рада Наук. т-в ім. Шевченка. – Львів, 2011. – № 45. – С. 67–69. – Режим доступу: https://ntsh.org/sites/default/files/visnyk_45.pdf.

176. **Креміль Д.** Ніч Галілея, або Каторжне довголіття генія: Іван Дзюба очима мого покоління / Д. Креміль ; Київ. – 2011. – № 7/8. – С. 25–36.

Ж14227

177. **Історія української культури.** У 5 т. Т. 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / НАН України ; голов. редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.), Г. Д. Верес, І. Ф. Курас [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2011–2013.

Кн. 3 : Культура та розвиток науки і технологій в Україні / редкол. тому: М. Г. Жулинський (голов. ред.), М. П. Бондар, І. М. Дзюба [та ін.]. –

2012. – 950 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 215, 231, 247, 248, 254, 259, 260, 263, 268, 273, 280, 379, 444, 736.

178. **Феномен посттоталітарної ментальності:** повертаючись до Чеслава Мілоша, Вацлава Гавела, Івана Дзюби : зб. ст. круглого столу : з нагоди Всеукр. дня науки, 24 трав. 2012 р. / упоряд.: О. М. Лозинський, Є. В. Захарчук, А. Л. Хруцький. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 84 с. : рис., табл. – Текст укр., пол. та англ. – Бібліогр. в кінці ст.

Ва769918

179. **Частакова Н. С.** Літературно-критичні та культурологічні концепції у науковій творчості Івана Дзюби : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Частакова Н. С. ; Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2012. – 19 с.

Ра392355

180. **Дзюба Іван Михайлович** ; Рух опору в Україні, 1960–1990 = Resistance movement in Ukraine, 1960–1990 : енциклопед. довід. / редкол.: О. Зінкевич (голов. ред.) [та ін.] ; передм. О. Зінкевича ; Музей-архів і док. центр Укр. самвидаву при вид-ві «Смолоскип». – Вид. 2-ге, допов. – Київ, 2012. – С. 224–229 : фот.

Вс54564; ФПУ № 3661

181. **Історія української культури.** У 5 т. Т. 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / НАН України ; голов. редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.), Г. Д. Верес, І. Ф. Курас [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2011–2013.

Кн. 4 : Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні / редкол. тому: М. Г. Жулинський (голов. ред.), М. П. Бондар, І. М. Дзюба [та ін.]. – 2013. – 943 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 33, 40, 41, 194, 417.

В343912/5, кн. 1-4

182. **Національна академія наук України, 1918–2013.** Хронологія : [довідник] / Г. А. Будзика, В. М. Гамалія, В. Г. Гармасар [та ін.] ; авт. кол.: Ю. О. Храмов (керівник) [та ін.] ; відп. ред. В. Ф. Мачулін ; НАН України, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва. – Київ, 2013. – 527 с.

Про І. М. Дзюбу. – С. 238, 385, 424, 439.

Вс56762/з дод.

183. **Тарнашинська Л. Б.** Сюжет доби: дискус шістдесятництва в українській літературі ХХ століття / Л. Тарнашинська ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Академперіодика, 2013. – 674, [8] с. : іл. – Бібліогр.: с. 614–659.

Дзюба І. М. – С. 10, 11, 13, 24, 25, 27, 41, 48–50, 53, 64–67, 126, 131, 141, 142, 144, 145, 154, 156, 175, 178, 183–185, 187, 189, 190, 192, 196, 199, 201, 210, 219, 224–231, 244, 260, 273–276, 281, 286, 289, 294–296, 311, 315–317, 321, 325, 326, 329, 339, 348, 352, 464, 480, 529, 531, 532, 547, 560, 687, 589, 598–600.

184. **Дзюба Іван Михайлович** ; Велика сучасна енциклопедія : в 10 т. – Харків, 2013. – Т. 3. – С. 255.

В353976/3

185. **Дзюба Іван Михайлович** ; Палій В. М. Національна академія наук, 1918–2013: персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов. – Київ, 2013. – С. 42–43 : портр.

Вс56763

186. **Касян Л.** «Спогади і роздуми на фінішній прямій» Івана Дзюби в контексті автобіографічно-мемуарного дискурсу українських шістдесятників / Л. Касян ; Слово і час. – 2013. – № 7. – С. 54–67.

Ж27444

187. **Мовчанюк Г.** Іменем факту : [прочитання: за кн. І. Дзюби «Не окремо взяте життя»] / Г. Мовчанюк. – Вінниця : Рогальська І. О., 2015. – 271 с.

Ва793524

188. **Іван Дзюба: «У мене свій світ, своя позиція...»** [Електронний ресурс] : рек. список літ. / Б-ка Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка ; уклад. А. І. Мартинюк. – Житомир, 2016. – 9 с. – Режим доступу: http://library.zu.edu.ua/doc/ivan_dzuba.pdf.

189. **Корогодський Р. М.** До Брами Світла. Портрети: Віктор Петров, Юрій Шевельов, Юрій Луцький, Сергій Параджанов, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Михайлина Коцюбинська, Опанас Заливаха / Р. Корогодський ; упоряд., авт. передм. О. Сінченко. – Київ : Дух і Літера, 2016. – 429 с. – (Постаті культури).

Зі змісту: Героїчна фантомасія і реальне обличчя вченого, або Надзвичайна складність простоти: І. Дзюба. – С. 249–328.

Ва814007

190. **Частакова Н. С.** Іван Дзюба: дух і творчість : літ. портр. / Н. Частакова. – Київ : Пульсари, 2016. – 206, [1] с. : фот. – Бібліогр.: с. 204–206.

Ва809003

191. **Особові архівні фонди** вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського :

путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства ; авт. та упоряд.: С. В. Старовойт, А. І. Шаповал, Ю. В. Булгаков [та ін.] ; редкол.: Л. М. Яременко (відп. ред.), С. В. Старовойт, Л. А. Дубровіна [та ін.]. – Київ, 2017. – 766 с.

Дзюба І. М. – С. 62, 215, 538.

Вс64088

192. **Тарнашинська Л.** Іван Дзюба: у колі геніїв – Шевченко і світ ; Тарнашинська Л. «Шевченко – поет сучасний»: прочитання крізь призму шістдесятництва / Л. Тарнашинська ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2017. – С. 211–232.

Ва826549

193. **Дзюба Іван Михайлович** [Електронний ресурс] ; Національна академія наук України. Керівництво. 1918–2018 : біогр. енциклопед. слов. / НАН України, Ін-т дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва ; авт. кол.: Ю. О. Храмов (керівник) [та ін.] ; відп. ред. В. Л. Богданов. – Київ, 2018. – С. 154–156 : фот. – Режим доступу: <https://bit.ly/2JPEI95>.

194. **Кіраль С. С.** КДБ проти Івана Дзюби: до історії передачі в Чехословаччину праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (документи кримінальної справи № 55) [Електронний ресурс] / С. С. Кіраль ; Укр. біографістика. – 2020. – Вип. 19. – С. 175–211. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2020_19_13.

Ж69079

195. **Кіраль С. С.** Протоколи допитів Івана Дзюби та персональна справа Івана Чендея як джерела вивчення їх громадянської позиції за доби шістдесятництва [Електронний ресурс] / С. С. Кіраль ; Укр. біографістика. – 2020. – Вип. 19. – С. 145–174. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2020_19_12.

Ж69079

196. **До ювілею Івана Дзюби: (до 90-річчя від дня народж.)** [Електронний ресурс] / голов. ред. С. Пирожков ; редкол.: Г. Скрипник (наук. ред.), Б. Ажнюк, К. Бех [та ін.] ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Київ: Вид-во ІМФЕ, 2021. – 255 с. – Режим доступу: <http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/zbirnyky/2021/dzuba.pdf>.

197. **Жулинський М. Г.** Гуманітарне обличчя нації (до 90-річчя академіка НАН України І. М. Дзюби) [Електронний ресурс] / М. Г. Жулинський ; Вісн. НАН України. – 2021. – № 7. – С. 79–84. Режим

доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2021_7_14.
Ж20611

198. **Календар знаменних і пам'ятних дат.** – Київ, 2021. – № 3. – 87 с.
Про І. М. Дзюбу. – С. 11.
Ж60630

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

О. Симоненко, ст. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Зарубіжний досвід комунікаційної політики бібліотек: сучасна практика та нові виклики

У статті досліджено сучасні практики комунікаційних процесів у зарубіжних бібліотеках. Висвітлено напрями перетворення бібліотек як суспільного інституту, побудованого на системі цифрових інформаційних комунікацій. Розглянуто, як бібліотеки можуть сприяти більш ефективній політиці органів державної влади. Окреслено потенціал зарубіжних бібліотек у системі політичних комунікацій. Акцентовано увагу на тому, що оскільки бібліотеки є тими організаціями, які мають високу оцінку довіри у суспільстві, то проведення громадських обговорень саме в приміщенні бібліотек сприятиме підвищенню рівня довіри громадськості до органів влади та налагодженню більш ефективної комунікації між ними. Зроблено висновок про те, що пріоритетне місце в діяльності зарубіжних бібліотек посідає взаємодія із суспільством та органами державної влади.

Ключові слова: бібліотека, комунікація, політико-комунікативна взаємодія, органи державної влади, цифрова інформація.

У сучасному інформаційному суспільстві комунікацію, загалом, можна розглядати як панацею від усіх соціальних катаклізмів, оскільки вона забезпечує загальну поінформованість різних соціальних суб'єктів, сприяє формуванню єдиної системи цінностей і тим самим допомагає порозумінню в суспільних відносинах і взаємодіях.

Водночас розбудова демократичного суспільства та суспільства знань неможлива без відкритого доступу до інформації, однаково рівних умов для інтелектуального розвитку та самореалізації усіх членів громади. Установою, яка може взяти на себе ці функції, є бібліотека. Адже вона є однією з інституцій, що сприяють демократизації суспільства.

Таким чином, зміни, що відбуваються, потребують інноваційних підходів до роботи бібліотечних закладів. Сучасні реалії ставлять бібліотеку перед необхідністю постійно і гнучко змінюватися: удосконалювати структуру обслуговування, запроваджувати нові сервіси, послуги та продукцію, розширювати сфери взаємодії між бібліотеками та іншими установами. До того ж, оскільки новітні технології надають нові можливості для взаємозв'язку громадян із владою, бібліотеки стають важливим компонентом забезпечення доступу до державної інформації.

З огляду на це передові бібліотеки світу активно використовують інноваційні форми роботи, намагаються стати найпопулярнішим місцем для комунікації влади та суспільства, для навчання і відпочинку, створюють нові шляхи для ефективної роботи.

У цьому контексті доречно згадати про те, що з позиції демократії саме комунікація є ключовим елементом під час формування суспільства, у якому громадяни й держава відчують взаємозв'язок. Завдяки комунікації відбувається створення довірливих відносин між зацікавленими сторонами, формування правильних очікувань з боку громадськості та налагодження партнерських стосунків між суб'єктами комунікації. Під час такої комунікації формується громадська думка.

Комунікаційна політика демократичного суспільства побудована на дебатах та дискусіях, які є в основі поняття деліберації, тобто «дорадчого процесу», «дорадчої демократії». Філософську основу моделі деліберативної демократії, або «демократії обговорення», становить комунікативна теорія Ю. Габермаса [1], згідно з якою сучасна модель взаємин держави і громадян має вибудовуватися не за традиційним принципом суб'єктно-об'єктних відносин (керуючі-керовані), а на механізмах «комунікативної поведінки», тобто суб'єктно-суб'єктних відносин, на принципах визначення рівноправності як людини державної, так і людини «приватної». Головною демократичною процедурою за таких умов стає «діалогова комунікація» влади і вільної громадськості, а результатом – досягнення компромісу. Деліберативна модель передбачає широку участь громадян у політичному процесі, сприяє підвищенню рівня їхньої політичної обізнаності та відповідальності [2, с. 66].

Через призму комунікації владу розглядає і М. Кастельс. У праці «Влада комунікації» він зауважує, що для ефективного здійснення влади потрібна не фізична сила, насилля та примус, які знищують взаємодію між людьми, а комунікація, яка сприяє творенню соціальних інституцій та прийняттю важливих рішень [3, с. 33].

Загалом системні дослідження комунікації розпочинаються на початку ХХ ст. через потребу вивчити модифікацію процесів спілкування в межах політичних умов, які склалися, що зумовлено зміною структури інформаційного процесу, розуміння ефективності комунікації. Наприклад, у працях Г. Блумера, Х. Кентріла, Дж. Геллапа, Д. Хардінга проведено перші емпіричні дослідження впливу мас-медіа на громадську думку, політичних установок громадян, процесу здійснення громадською думкою управлінської функції тощо [2, 4–6].

Залежно від сфери дослідження (соціологія, політологія, психологія, лінгвістика тощо) науковці обирають різні аспекти тлумачення поняття «комунікація». Американські вчені Ф. Денс та К. Ларсон [7], проаналізувавши 126 визначень терміна «комунікація», виділили три основні інтерпретації: 1) комунікація є засобом зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу як конкретна структура (підхід орієнтовано

на вивчення комунікативних засобів з метою їх застосування для реалізації соціальних функцій); 2) комунікація – це взаємодія, у процесі якої суб'єкти обмінюються інформацією; якщо суб'єктами є люди, то така комунікація перетворюється у спілкування (тлумачення стосується соціальної комунікації, особливо міжособистісної комунікації); 3) комунікація – передача та масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство чи його складові компоненти (тлумачення пов'язане з проблемами впливу масової комунікації на розвиток суспільних відносин) [2, с. 17].

Що до комунікаційної діяльності бібліотеки, то зауважимо, що вона обов'язково передбачає стратегічний характер, тобто передбачає застосування наукового підходу, зокрема проведення аналізу проблеми, визначення мети, цільових груп, стратегії, методів і каналів, а головне – планованість і результативність. На ці переваги й специфіку бібліотек порівняно із традиційними інструментами здійснення процесу комунікації, наголошували дослідники В. Горовий [8], Т. Гранчак [9], О. Онищенко [10], Ю. Половинчак [11], В. Струнгар, Л. Чуприна, Я. Шрайберг та ін.

У контексті соціально-комунікаційної теорії бібліотечну діяльність розглядали В. Ільганаєва, М. Слободяник, Ю. Соляров, А Соколов та ін.

Комунікаційні аспекти діяльності бібліотечно-інформаційних структур висвітлювалися також у працях М. Дворкіної, А. Чачко та ін.

Проте можливості діалогу громадян із владою через посередництво бібліотек, а також узагальнення досвіду сучасної зарубіжної бібліотечної практики потребують додаткових спеціальних досліджень і наукового осмислення.

Отже, метою статті є вивчення зарубіжного досвіду бібліотек у системі політико-комунікаційних взаємодій, а також ефективних форм їхньої співпраці з органами державної влади та суспільством для підвищення якості такої комунікації в діяльності вітчизняних бібліотек.

Сьогодні термін «комунікаційна політика» активно використовують як практики, так і теоретики PR, маркетингу, журналістики, комунікативістики тощо [8–12]. Різноманітні фінансові та комерційні організації були першими, хто почав розробляти власну комунікаційну політику як ефективний засіб спілкування з громадськістю.

Тож очевидно, що комунікаційна політика має базуватися на стратегічних цілях та завданнях відповідної установи. І під час вибудовування комунікативної політики мають бути знайдені відповіді на такі запитання: кому повідомляти?, що повідомляти?, чому/навіщо повідомляти?, чого ми прагнемо досягти?, якою ціною? [2, с. 53].

У свою чергу, комунікаційну політику бібліотеки можна тлумачити як інструмент для взаємодії влада – громада, що обов'язково передбачає налагодження зворотного зв'язку. Характерною рисою комунікаційної політики бібліотек є використання комунікативних потоків для конструювання соціальної реальності, маневрування ресурсами з метою формування ефективної взаємодії між владою та суспільством. Крім того,

комунікаційна політика передбачає тривалий вплив на цільову аудиторію з метою забезпечення сприятливого ставлення до інформації, що пропонується, та до джерела інформування.

Отже, комунікаційна політика бібліотек – це перспективний напрям дій бібліотечних структур, що спирається на обґрунтовану стратегію використання системи комунікаційних засобів, адже без адекватної інформаційної та комунікаційної підтримки неможливий процес ефективного діалогу між владою та суспільством.

Актуальність пропонованого дослідження полягає у переосмисленні питання діяльності та перспектив бібліотек зі зміщенням акцентів на принципи їх участі у процесі діалогу влада – громада.

Тим часом очевидно, що за умов, коли інформація швидкими темпами переходить у цифровий формат, відповіддю бібліотек на виклики цифрової епохи можуть і мають стати наступні дії: забезпечення доступу, відбір і просування найбільш цінних для користувачів інформаційних джерел у всіх форматах при пріоритеті джерел у цифровій формі; реалізація освітніх програм і консультативного сервісу з інформаційної культури; освітньо-просвітницька діяльність, що сприяє оперативній адаптації громадян до постійних змін зовнішнього середовища; надання простору, покликаного об'єднувати громадян для обговорення і прийняття рішень з актуальних для них тем; створення середовища, яке б стимулювало інноваційність мислення і розвиток творчих здібностей. Наприклад, зарубіжні бібліотеки, шукаючи нові засоби залучення громадян, користуються нововведеннями, які, здавалося б, прямо не стосуються місії і функцій бібліотек. Так, у США бібліотеки пропонують послуги, які в нашій свідомості з бібліотекою поки що, на жаль, мало пов'язані. Наприклад, крім надання доступу до мережі «Інтернет», що, звичайно, практикується і в Україні, існує такий незвичний для нас вид послуг як допомога у заповненні онлайн-форм для людей, які шукають роботу. Саме завдяки впровадженню в роботу бібліотек подібних послуг та нових сервісів книгозбірні не втрачають своєї популярності. До речі, на це вказували і викладачі Школи бібліотечного менеджменту Університету Емпорії (Канзас, США) під час візиту до України з метою знайомства з досвідом роботи українських книгозбірень [13, с. 38].

Разом з тим автор звертає увагу на те, що прикладом ефективного забезпечення партнерської взаємодії у сфері реалізації інформаційно-комунікаційної політики між владою та суспільством можна вважати і розвиток електронного урядування із широким використанням у процесі його здійснення інформаційного потенціалу бібліотечних установ. Питання використання бібліотечно-інформаційного потенціалу щодо електронного урядування є багатоаспектним і складним, воно стосується багатьох напрямів функціонування системи державної влади всіх рівнів. Варто сказати, що метою розбудови інформаційної інфраструктури електронного урядування є розвиток електронних інформаційних комунікацій між владними структурами, органами місцевого самоврядування та суспільством на основі

широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій і бібліотек у тому числі.

Сьогодні концепції урядування та демократії зазнали серйозних змін через очікування того, що уряд має бути відкритим для демократичної підзвітності й широкої участі. А бібліотеки мають значний потенціал для цих двох сфер через доступ до даних та знань і можливість їх ефективного використання.

Задоволення інформаційних потреб у сфері державного управління є основою діяльності бібліотек органів державної влади та управління і визнається міжнародною професійною спільнотою як окремий, особливий вид діяльності, який характеризується наданням специфічних видів послуг у відповідь на особливі інформаційні потреби представників державної влади та управління. Зокрема, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (IFLA), яка є незалежною міжнародною неурядовою організацією і об'єднує асоціації бібліотек, бібліотекарів та бібліотечні й інформаційні організації з більш ніж 140 країн світу, у документі «Керівні принципи для бібліотек урядових департаментів» (Guidelines for Libraries of Government Departments) звертає особливу увагу на бібліотеки, які здійснюють свою діяльність у структурі органів державної влади та управління і надають інформацію політичним діячам, урядовим службовцям [14, 15].

До того ж бібліотечно-інформаційна діяльність у процесі розвитку електронного урядування, пов'язаного з удосконаленням електронних інформаційних комунікацій органів державної влади, сприяє активізації участі громадян у державному управлінні.

У цьому контексті слід зазначити, що чітке визначення шляху розвитку держави й так само чітке та ґрунтовне його роз'яснення населенню, забезпечення зворотного зв'язку з метою оцінювання сприйняття та підтримки громадянами обраних напрямів реформ і вживаних заходів – це запорука стабільності будь-якої держави. Це, зокрема, підкреслювала канцлер Німеччини А. Меркель у своєму виступі на 51-й Мюнхенській конференції з безпеки [16]. Комунікація стає невід'ємною частиною сучасних демократичних режимів: 1) уможливаючи участь громадськості у прийнятті рішень та контроль за діями влади; 2) являючи собою процес двостороннього обміну інформацією, забезпечуючи відкритість влади для громадськості та, навпаки, – громадськості для влади; 3) викликаючи довіру громадян до влади та надаючи владі можливість отримати підтримку; 4) набуваючи ознак інструменту, що стабілізує суспільні відносини [17]. Відтак, комунікативна діяльність органів державної влади на сьогодні є вимогою часу. Її реалізацію багато в чому можуть взяти на себе бібліотеки.

Саме в бібліотеках створено інформаційно-аналітичні підрозділи, інформаційні управління, відділи комунікацій, пресслужби, пресцентри, управління і центри громадських зв'язків тощо.

У цьому контексті для вдосконалення вітчизняної бібліотечної практики в інформаційному процесі розвитку електронного урядування заслугове на увагу досвід бібліотек зарубіжних країн.

Наприклад, у країнах ЄС розвиток електронного урядування ґрунтується на принципах електронної демократії, тому впровадження нових підходів у бібліотечну практику в інформаційному процесі розвитку електронного урядування відбувається відповідно до державного поступу. Наприклад, в Естонії під час парламентських виборів і виборів органів місцевого самоврядування виборці мають змогу, використовуючи організаційний та технічний потенціал бібліотек на основі інформаційно-комунікаційних технологій, здійснити свій вибір. Електронні вибори проводяться за кілька днів до традиційних «паперових» і є способом голосування на принципах електронної демократії. У Латвії Вентспільська головна бібліотека впровадила організаційні, техніко-технологічні підходи, що дають змогу користувачам пройти авторизацію для отримання електронного цифрового підпису, який є унікальним електронним підтвердженням ідентифікації особи та додається до електронного документа. Відповідно до законодавства при спілкуванні з державними та місцевими органами влади разом з електронним підписом має використовуватися штамп часу (Time Stamp), електронним чином фіксуючи та підтверджуючи час підписання конкретного документа. Електронний підпис є електронним форматом, еквівалентним підпису на паперовому документі, поставленому вручну, і він підтверджує належність конкретній фізичній особі, яка представляє юридичну особу [18].

У 2016 р. Фінляндія ухвалила закон, у якому сказано, що бібліотеки мають сприяти прояву активної громадянської позиції, демократії і свободи вираження а також підтримувати рівний доступ до інформації у будь-якій формі, в якій вона представлена. Як зазначено в повідомленні про цей закон, бібліотека і демократичне суспільство Фінляндії ніколи не були настільки близькі одне до одного [18].

Проведений аналіз комунікацій у деяких державах світу свідчить про наявність стратегії розвитку комунікацій суб'єктів державного управління. Так, у Словенії, як зазначають спеціалісти, ще до приєднання до ЄС громадянам надавалась інформація про ЄС та події, які там відбуваються, з метою підвищення знань населення про справи ЄС. Спочатку громадянам надавалась інформація по телефону і на вебсайті, потім відкрили єдиний контакт-центр. Також інформація поширювалась електронною поштою та шляхом безкоштовних публікацій і презентацій. За допомогою мобільних бібліотек та інформаційного офісу (які стали складовою «євроавтобуса») відбувалося інформування населення найбільш віддалених територій держави [19].

Як показує практика зарубіжних держав, особливої уваги заслугове парламентська комунікація з громадянами через посередництво бібліотек.

Зарубіжні бібліотеки вже надають відчутну допомогу владним структурам у їх інформаційному забезпеченні.

Розглянемо найбільш суттєві моменти, пов'язані з практикою політико-комунікативної діяльності бібліотек із парламентами в зарубіжних країнах.

Наприклад, цікавим є досвід Уганди. Тут Національна академія наук організовує зустрічі можновладців з науковцями з метою забезпечення позитивного впливу на процеси вироблення політики шляхом пошуку належного обґрунтування. Зазвичай запрошення отримують близько сімдесяти політиків (обрані парламентарі, парламентські чиновники, урядові агенції, представники громадських організацій тощо). Це сприяє прийняттю поінформованих рішень щодо важливих суспільних проблем. При цьому важливу роль у такій співпраці відіграють бібліотеки, та зокрема – їхні інформаційно-аналітичні служби.

У Чилі члени парламенту можуть звернутися до бібліотеки з проханням дати відповідь, як ті чи інші конкретні проблеми були вирішені у законодавстві інших країн світу [20].

В Ісландії стенограми парламентських засідань оприлюднюються протягом кількох днів після дати їх проведення; парламент відповідає на запити з боку громадськості, у чому йому допомагають бібліотека та дослідницькі підрозділи; транскрипти парламентських сесій і повна документація по законодавству з 1995 р., індекси всіх документів з 1928 р., а також відскановані документи з 1961 р. доступні на парламентському вебсайті [18].

У цьому контексті можна стверджувати, що зарубіжні бібліотеки активно співпрацюють з парламентами. На важливу роль бібліотек у супроводі роботи сучасного парламенту вказує й аналіз структури апаратів парламентів різних країн, який дає змогу виділити кілька моделей організаційного співвідношення бібліотек та інформаційно-аналітичних служб, які беруть участь у роботі парламенту. Цю проблематику детально розкрито у праці «Досвід політико-комунікативних практик зарубіжних бібліотек з органами державної влади» [20] та доведено, що зарубіжні бібліотеки в сучасних умовах стали важливою складовою інформаційної інфраструктури своїх держав.

Інший важливий момент – у системі цифрових інформаційних комунікацій доступність зв'язку між різними країнами, структурними підрозділами органів державної влади, за певних умов, породжує виклики для роботи бібліотек і дослідницьких служб, оскільки може суттєво змінити фокус і призначення їхньої роботи. Так, О. Чебаненко в праці «Інформаційний супровід роботи сучасних парламентів» зазначає: «Латинська Америка традиційно страждала від географічної ізоляції від решти світу, однак нова епоха цифрової комунікації означає, що наразі парламенти та парламентські бібліотеки регіону можуть спокійно слідкувати за подіями за кордоном і користуватися глобальними базами даних для національних потреб. Якщо враховувати компаративну природу політичного

процесу у Латинській Америці, яка передбачає постійні спроби переймати успішні моделі розвитку від інших країн, прагнення парламентарів та інших чиновників отримувати доступну зараз інформацію щодо найкращих зарубіжних практик, законодавства та підходів до законотворення є дуже активним. За таких умов основним викликом для парламентських бібліотек стає спроможність шукати, оцінювати та робити доступною інформацію на різних мовах, яка постійно змінюється та передбачає знання певного історичного, соціального, політичного та правового контексту» [21].

У контексті забезпечення обміну інформацією між парламентськими бібліотеками та дослідницькими службами різних країн цікавими є приклади створення інтегрованих баз даних, які дають змогу користуватися парламентськими інформаційними ресурсами всього світу, а також доповнювати національні каталоги та бази даних за рахунок інформаційного та експертного потенціалу інших парламентів.

Отже, виходячи із зарубіжного досвіду, можна сказати, що комунікаційна політика держав за участі бібліотек охоплює: 1) розробку та вдосконалення законодавства, яке забезпечує не лише свободу інформації, а й захист державної інформації від зловживання ЗМК, як міжнародних, так і національних – незалежної преси, радіо, ТБ, які належать приватним організаціям та власникам; 2) широкий розвиток інформаційної державної інфраструктури; 3) різноманітні форми, методи та способи впливу державних органів на масову комунікацію; 4) взаємну інтеграцію тих, хто продукує інформацію, та тих, хто її споживає (влада – бібліотека – громада).

Аналіз нових форм роботи бібліотек світу дає змогу сформулювати висновок про те, що для органів державної влади бібліотеки слугують ефективним каналом інформаційного обміну, що допомагає налагодити довірливий діалог із громадянами й отримати зворотний зв'язок, підвищити рівень довіри громадян до органів влади. Отже, зарубіжні бібліотеки виступають партнерами органів влади, забезпечуючи їхні інформаційні потреби та надаючи доступ населенню до офіційної та соціально значущої інформації.

Завершуючи, слід звернути увагу на те, що сучасне світове бібліотечне співтовариство активно шукає нові ідеї, форми і методи роботи, впроваджує інновації, щоб бути затребуваним населенням. Цей досвід різних країн світу може виявитися корисним джерелом ідей та ініціатив для багатьох вітчизняних бібліотек.

Список літератури

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2000. 319 с.
2. Карпчук Н. Засади комунікаційної політики: досвід країн-членів Європейського Союзу. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 440 с.

3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура М., 2000. 608 с.
4. Грачев М. Н. Политика: коммуникационное измерение. Тула : Изд-во Тульского гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2011. 172 с.
5. Кобелев О. М. Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія. Харків : ХДАК, 2012. 246 с.
6. Матвієнко О., Цивін М. Бібліотеки органів державної влади: специфіка завдань діяльності. *Вісн. держ. служби України*. 2012. № 1. С. 22–26.
7. Симоненко О. Інформаційно-аналітичний супровід у забезпеченні ефективності функціонування політичного лідерства: роль бібліотек. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ*, 2017. Вип. 46. С. 197–207.
8. Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / наук. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2010. 360 с.
9. Гранчак Т. Бібліотека в інформаційному супроводі управління суспільними процесами: політико-комунікаційний аспект. Київ, 2014. 184 с.
10. Онищенко О., Дубровіна Л., Горовий В. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства. Київ, 2011. 232 с.
11. Половинчак Ю. Зарубіжний досвід представлення бібліотеками досягнень національної правової думки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Київ*, 2012. Вип. 33. С. 170–179.
12. Давидова І. О. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві. Харків : ХДАК, 2005. 295 с.
13. Чуканова С. Українські бібліотеки очима американських студентів. *Бібл. форум України*. 2011. № 3. С. 37–39.
14. Запровадження комунікації органів державної влади : зб. матеріалів наук.-практ. конф. Київ : Фенікс, 2016. 192 с.
15. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» (проект). URL: <http://ula.org.ua/ua/news/3182-stratehiiia-rozvytku-bibliotechnoi-spravy-v-ukrainido-2025-roku-iakisni-zminy-bibliotek-zadlia-zabezpechennia-staloho-rozvytku-ukrainy> (дата звернення: 28.01.16).
16. German Chancellor Merkel at Munich Security Conference: video. URL: <http://www.c-span.org/video/?324248-1/german-chancellor-angela-merkel-russian-foreignminister-sergey-lavrov-munich>.
17. Тихомирова Є. Б. PR як інструмент демократичного глобального управління: національний аспект. *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнар. наук. конф.* (Одеса, 2002 р.). Київ : Ай Бі, 2003. С. 511–520.
18. Бібліотека в освітньому просторі. Інноваційна діяльність в бібліотеках (за матеріалами фахових публікацій). *Інформ. бюл. для працівників бібліотек ВНЗ II I–IV рівнів акредитації державної форми власності Хмельницької обл. № 22. Хмельницький : ХНУ, 2016. 96 с.*

19. Драгомирецька Н. М., Кандагура К. С., Букач А. В. Комунікативна діяльність в державному управлінні. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 180 с.
20. Симоненко О. Досвід політико-комунікативних практик зарубіжних бібліотек з органами державної влади. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 53. С. 203–212.
21. Чебаненко О. Інформаційний супровід роботи сучасних парламентів. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2010. URL: http://parlament.org.ua/upload/docs/Parliamentary_inf-support.pdf.